

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ**

До захисту допустити:

 Завідувач кафедри
Голюк О.А.
(підпис) (ПІБ завідувача кафедри)
« 22 » грудня 2023 р.

**«РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ ТА ФАНТАЗІЇ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Початкова освіта »
Солдатової Ангеліни Геннадіївни
Науковий керівник:
Голюк О.А., канд. пед. наук, доцент
Рецензент: Директор Маріупольської
гімназії зі структурним підрозділом
початкової школи № 17
Кіор О.М.

Кваліфікаційна робота
захищена з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« _____ » _____ 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ І ФАНТАЗІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	7
1.1. Визначення базових понять дослідження	7
1.2. Особливості розвитку творчої уяви та фантазії в дітей молодшого шкільного віку	16
1.3. Потенційні можливості образотворчого мистецтва у контексті розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів.....	24
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ І ФАНТАЗІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА	35
2.1. Стан використання засобів образотворчого мистецтва з метою розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів (за результатами констатувального експерименту).....	35
2.2. Організаційно-педагогічні умови розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.....	45
Висновки до розділу 2.....	59
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Провідною метою сучасної освіти є всебічний розвиток людини (згідно Закону України «Про освіту» від 2017 р.) [50]. Однією зі складових гармонійної особистості є її багата творча уява, що органічно пов'язана з усіма психічними процесами, оскільки на її основі формуються бажання й готовність творити, винахідливість, нестандартний підхід, інноваційність діяльності. Підтвердження зазначеної вище тези знаходимо й у Концепції Нової української школи, де зазначено, що сучасний випускник має бути інноватором, здатним змінювати навколишній світ [39]. Інноваційність як ключова риса гармонійно розвиненої особистості неможлива без уяви, оскільки будь-який винахід народжується в його надрах. Зазначений чинник посилює значущість питання активізації творчої уяви та фантазії здобувачів освіти протягом її навчання.

Особливо сприятливим періодом для розвитку творчої уяви є молодший шкільний вік. Не випадково у Державному стандарті початкової освіти наголошується на розвитку особистості молодого покоління та творчій самореалізації молодших школярів саме у період перших років навчання, коли для їхнього розвитку забезпечуються найбільш сприятливі умови.

Реалізація завдання розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів може здійснюватися за умов продуктивного використання в освітній діяльності внутрішніх ресурсів, які забезпечуються в системі дошкільної освіти. Уява, що являє собою основну характеристику творчої особистості, та її діяльності, є одним з основних новоутворень дітей дошкільного віку. На це звертають увагу провідні вітчизняні науковці.

Найбільш сприятливим періодом для розвитку уяви, є дошкільний та молодший шкільний вік, що пов'язується з ігровою діяльністю дитини. Невичерпні можливості для формування творчої уяви мають образотворча

діяльність та декоративно-прикладна творчість. Окрім того зазначений період пов'язаний з предметно-перетворювальною діяльністю, в межах якої діти складають, моделюють, поєднують реальні об'єкти дійсності з уявними.

Молодший шкільний вік являє собою період активного формування підростаючої особистості. Мистецька освітня галузь, що є складовою частиною початкової освіти, акумулює в собі грандіозний потенціал як розвитку дитини загалом, так і творчої уяви та фантазії зокрема.

Процес формування творчої уваги та фантазії молодших школярів відбувається у межах цілеспрямованого навчання і виховання. Як показує практика роботи початкової школи, якщо в закладі освіти значну увагу приділено образотворчій та предметно-перетворювальній діяльності (у зазначеному контексті йдеться зокрема про малювання, сюжетно-рольові ігри, конструювання, ліплення, художня діяльність тощо), що вимагає від молодших школярів самостійного створення нових образів і ситуацій, їх творча уява перебуває на більш високому рівні розвитку.

Для розвитку творчої уяви здобувачів початкової освіти найбільш ефективними є уроки образотворчого мистецтва, на яких молодші школярі мають можливість висловлювати власні емоції, презентувати свої почуття, пізнавати світ через призму чітких та повних уявлень про предмети оточуючої дійсності та дії з різноманітними матеріалами. Окрім того уроки образотворчого мистецтва розвивають в учнів фантазію, стимулюють нестандартність мислення, формують уміння спостерігати та використовувати звичайні предмети по-новому.

Проблеми розвитку творчої особистості не є новими для сучасної психолого-педагогічної науки. Розкриттю таких проблем присвячено роботи вітчизняних та зарубіжних психологів (У. Джеймс, А. Кестляр, А. Маслоу, С. Медник, К. Роджерс, В. Романець, Е. Торренс, Л. Виготський, О. Дьяченко, Б. Теплова та ін.).

Проблеми розвитку уяви молодших школярів присвячено роботи

І.Волощук, В. Клименко, А. Машталір, О. Савченко, Г. Тарасенко, О. Філіпчук та ін. На сучасному етапі науковці приділяють увагу вивченню окремих аспектів проблеми формування та розвитку творчої уяви та фантазії у молодшому шкільному віці, психічних механізмів її функціонування (І.Барташнікова, О. Голюк, В. Іванова, М. Коновальчук, В. Кудрявцев, Н. Мацько, Н. Пахальчук, Л. Подоляк, О. Рослякова, Л. Субботіна, Т. Яценко та ін.), розвитку фантазії дітей із особливими потребами (К. Речицька, К. Сошина)

Особливої значущості набуває творчий розвиток учнів початкової школи у процесі пізнавальної діяльності. Цю проблему на матеріалі окремих навчальних предметів розв'язують Н. Бібік, М. Богайчук, В. Желанова, Г. Касьянова, Н. Ляшова, О. Матвієнко, Л. Паньків, В. Рагозіна, В. Тименко, Л. Шпак та ін. У працях зазначених вище науковців акцентовано увагу на ролі та значенні зображувальної та предметно-перетворювальної діяльності як провідного чинника розвитку творчої уяви молодших школярів. Отже актуальність даного дослідження визначається необхідністю розроблення й упровадження в освітній процес початкової школи нових форм взаємодії педагога й здобувача освіти з метою сприяння максимальній реалізації потенціалу образотворчої діяльності. Захоплення цим видом творчої діяльності є особливим етапом формування особистості.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю подолання суперечності між нагальною потребою у вихованні учнів початкової школи як творчих особистостей і нерозробленістю теоретично обґрунтованої дидактичної системи розвитку творчої уяви та фантазії учнів початкової школи в процесі вивчення мистецької освітньої галузі.

Отже, актуальність, теоретична та практична значущість проблеми, її недостатня розробленість у науковому плані, а також потреба подолання зазначеної вище суперечності зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи: **«Розвиток творчої уяви та фантазії молодших школярів**

засобами образотворчого мистецтва».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати організаційно-методичні умови розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні засади розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів в психолого-педагогічній літературі, з'ясувати сутність та специфіку розвитку творчої уяви й фантазії дітей молодшого шкільного віку.

2. Розкрити потенційні можливості уроків образотворчого мистецтва в контексті розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів.

3. Дослідити сучасний стан використання засобів образотворчого мистецтва для розвитку творчої уяви учнів початкової школи.

4. Обґрунтувати організаційно-педагогічні умови розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

Об'єкт дослідження – процес розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

Предмет дослідження – організаційно-методичні умови розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

В роботі використовувались такі **методи дослідження:**

– *теоретичні* (аналіз психологічної, педагогічної та методичної літератури; порівняння; узагальнення отриманої інформації з метою визначення базових понять дослідження та ідей у контексті досліджуваної проблеми);

– *емпіричні* (констатувальний експеримент, спостереження; анкетування, кількісний і якісний аналіз даних, отриманих у перебігу констатувального експерименту).

Практичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому обґрунтовано організаційно-методичні умови розвитку творчої уяви та

фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва. Результати дослідження можуть бути використані вчителями та батьками молодших школярів на уроках технологій, або в позакласній роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й підходи щодо розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів на уроках вивчення технологій, обговорювалися на педагогічних радах комунального закладу «Зайцівської гімназії-філії Кислянського ліцею Зайцівської сільської ради Синельниківського району Дніпропетровської області», викладено у 2 тезах та 1 науковій статті, матеріали апробовані та були оприлюднені на науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи складає 81 сторінку, основний текст викладено на 65 сторінках. Робота містить 11 таблиць та 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1.

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ ТА ФАНТАЗІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

1.1. Визначення базових понять дослідження

Тема дослідження обумовила необхідність базових понять: «уява», «творча уява», «фантазія».

Уява являє собою особливу форму психіки, що властива лише людині та пов'язана із її здатністю змінювати світ, перетворювати дійсність і творити нове. Уява, як психічний процес, передбачає певне відокремлення від реальної дійсності, щоб у подальшому глибше в неї проникнути з метою кращого освоєння через ланцюг практичних дій, через працю [12, с. 304].

Науковці розглядають уяву як перетворення уявлень та формування на цій основі образів, реалізація яких призводить до створення нових матеріальних і духовних цінностей. Водночас уява розглядається також як процес створення у свідомості образів наявних об'єктів, але таких, що не зустрічалися в особистому досвіді людини [21, с. 243].

Завдяки переосмисленню людиною оточуючої дійсності уява характеризується універсальною здатністю створювати нові цілісні образи набутого практичного, чуттєвого, розумового, емоційного, смислового досвіду. Тобто взаємозв'язок сприйняття, мислення та уяви є незаперечним, оскільки уява виступає організатором сприймання людиною оточуючого світу [2, с. 43]. Саме тому «уявляти» фактично означає «перетворювати». Схоже розуміння цього процесу подане вітчизняними й зарубіжними науковцями. Дослідники характеризують уяву як:

– сильне знаряддя у боротьбі за досягнення реальної мети, необхідну передумову художньої, поетичної, музичної, наукової,

технічної, адміністративної, політичної, організаторської творчості [55, с. 23];

– здатність створювати небачені раніше образи за умов контролю процесу їх створення як процесу моделювання, конструювання та прогнозування [12, с. 19];

– психічний процес створення образів та ситуацій, що в реальному житті ніколи не сприймалися людиною [42, с. 9];

– відтворення у психіці людини предметів і явищ, які вона сприймала будь-коли раніше, а також створення нових образів предметів та явищ, раніше ніколи не бачених і не відчутих [24, с. 405];

– органічна частина функціонування психіки людини, яку неможливо штучно ізолювати від решти психічних процесів і явищ [14, с.6].

На основі вивчення актуальної психолого-педагогічної літератури ми здійснили узагальнення поглядів вітчизняних науковців щодо сутності уяви як психічного процесу. Ці узагальнення представлено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Визначення поняття «уява» вітчизняними науковцями

Автор	Визначення поняття
М.Кондаков	Уява – це заснована на використанні та перетворенні наявного досвіду психічна діяльність людини, результатом якої є створення нових образів, уявлень, з якими в цілому у житті людина не зустрічалася.
І.Фролов	Уява – це здатність створювати нові чуттєві або мислинневі образи у людській свідомості на основі перетворення отриманих від дійсності вражень.
Я.Чеботарьова	Уява – це психічний процес, що виявляється у побудові образів засобів і кінцевого результату пред-

Продовження табл. 1.1

	метної діяльності суб'єкта, у побудові програми поведінки, коли проблемна ситуація не є визначеною, у продукуванні образів, що замінюють діяльність, у створенні образів, які відповідають опису об'єкта оточуючої дійсності.
Ю. Трофімов	Уява – це самостійне створення образів, що потребують відбору матеріалів, необхідних для побудови образу відповідно власного задуму.
М.Коршунова	Уява є пізнавальним процесом, що полягає у формуванні образів об'єктів, які раніше частково або повністю не сприймалися суб'єктом.
С. Рубінштейн	Уява являє собою відліт від минулого досвіду, перетворення даного і створення на цій основі нових образів, що є продуктами творчої діяльності людини і прообразами для неї.
А.Петровський	Уява – це необхідний елемент творчої діяльності людини, який знаходить своє вираження у побудові образу продуктів праці, а також забезпечує створення програми поведінки людини у тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю.
С.Головін	Уява – це здатність людини до побудови нових образів шляхом переробки психічних складових, здобутих у минулому досвіді; процес психічний створення образу предмета або ситуації шляхом перебудови наявних уявлень

Уява міцно пов'язана з пам'яттю, мисленням, увагою, сприйняттям, відчуттями, емоційною сферою людини. Ці зв'язки є двобічними, оскільки

відчуття та сприймання є основою спостереження, що постачає уяві так званий «будівельний матеріал», тобто враження [16].

Важливим у межах нашого дослідження є питання особливостей уваги як психічного процесу. Науковці виокремлюють такі особливості:

1) уява являє собою бачення цілісного образу, компоненти якого змістовно поєднуються;

2) уява характеризується самостійним створенням;

3) уява є динамічним процесом, який щоразу будується наново;

4) уява є процесом, який поступово розгортається в часі та просторі [44, с. 11-12].

Важливою властивістю уяви є те, що вона сприяє передбаченню майбутнього у формі образів, змістом яких є можливе й необхідне в майбутньому. Психологи вбачають своєрідність уяви як пізнавального процесу в її поетапному характері її реалізації: спочатку образи уяви виникають на основі відчуттів, сприймання, уявлень, на основі знань та попереднього досвіду, далі у процесі перетворення образів здійснюється відхід від початкового матеріалу, за яким відбувається створення нових образів, що призводить до поглиблення пізнання дійсності та прогнозування наступних дій [52, с. 4].

На думку І. Страхова, уява просичує собою всю діяльність людини завдяки виконанню нею низки важливих функцій, а саме:

– пізнавальної, що сприяє розширенню та поглибленню знань про оточуючу дійсність, є чинником пошукової творчої діяльності;

– прогностичну, що дозволяє передбачити результат певної дії;

– регулятивну, у межах якої образи уяви набувають спонукального значення, активізують діяльність у певному напрямку, виступають у ролі орієнтирів у цій діяльності;

– конкретизації цілеспрямованих дій, у межах якої уява є вирішальним чинником у процесі складання плану і програми діяльності;

– контрольню-коректувальну, що передбачає контроль за процесом

дії і корекцію у межах перебігу її виконання, створення уявного образу здійснюваної дії, що є необхідною умовою виправлення передбачуваної у межах діяльності помилки;

– емоційну, що передбачає підсилення емоційного тону діяльності, стимулювання підвищеного настрою у процесі роботи, сприяння виникненню захопленості діяльністю завдяки створеним уявою яскравим образам;

– морально-психологічну, у межах якої уявний образ умов і процесу діяльності дозволяє людині оцінити їх можливі наслідки та вплив на інших людей;

– естетичну функцію, що насичує творчий процес певною розкутістю, натхненням та естетичним задоволенням [52].

Таким чином, уява являє собою універсальну людську здатність до побудови нових цілісних образів оточуючої дійсності шляхом перероблення змісту сформованого практичного, чуттєвого, інтелектуального та емоційно-сміслового досвіду. Уява за своєю суттю – це спосіб оволодіння людиною сферою можливого майбутнього, що надає її діяльності цілепокладальний та і проєктивний характер.

Окремого розгляду в межах нашого дослідження потребує поняття «творча уява». Науковці розуміють це поняття різновид уяви, що характеризується спрямованістю на створення нових, оригінальних образів.

Узагальнені погляди на сутність фантазії представлено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Визначення поняття «фантазія» вітчизняними та зарубіжними науковцями

Автор	Визначення поняття
I. Розет	Фантазія – це будь-яка продуктивна розумова діяльність незалежно від сфери її застосування, цілей

Продовження табл. 1.2

	лей, переслідуваних суб'єктом, який виконує цю діяльність і від використаного матеріалу.
І.Фролов	Фантазія (від грец. <i>phantasia</i> – психічний образ, плід уяви) – уява, що характеризується особливою силою, яскравістю, невизначеністю створюваних уявлень та образів.
Я.Чеботарьова	Фантазія – це «синонім уяви, її продукт, що видозмінює дійсність, відображену і свідомості, для їй притаманна транспозиція (перестановка) елементів реальності.
М.Коршунова	Фантазія – це найбільш виражений прояв творчої уяви, якій вона завжди характерна, але за умови домінуванні створює не просто нові, а здавалося б, неправдоподібні, парадоксальні образи та поняття
М.Кондаков	Фантазія – це творча уява, що поєднує безпосередні сприйняття й уявлення з діяльністю розуму, результатом якого є уявлення й мисленнєві образи, що відрізняються особливою яскравістю й незвичністю.

На основі теоретичного аналізу визначення процесу творчої уяви М.Чорною встановлено багатоплановість підходів до її визначення. Після опрацювання наукового доробку щодо термінологічного визначення процесу творчої уяви дослідниця виокремила такі підходи:

- процесуально-діяльнісний підхід, у межах якого уява розглядається, передусім, як процес створення нових образів, перетворення дійсності, попереднє відображення предметів і явищ у свідомості;
- креативний підхід, у межах якого уява розглядається як знаряддя творчості, головна її складова;
- ендоемпіральний підхід, що передбачає розгляд уяви як внутрішньої

активності, спонукання до дії, певний енергетичний згусток підсвідомого, внутрішнє мовлення.

Сутність взаємовпливу зазначених вище підходів представлено на рис. 1.1.

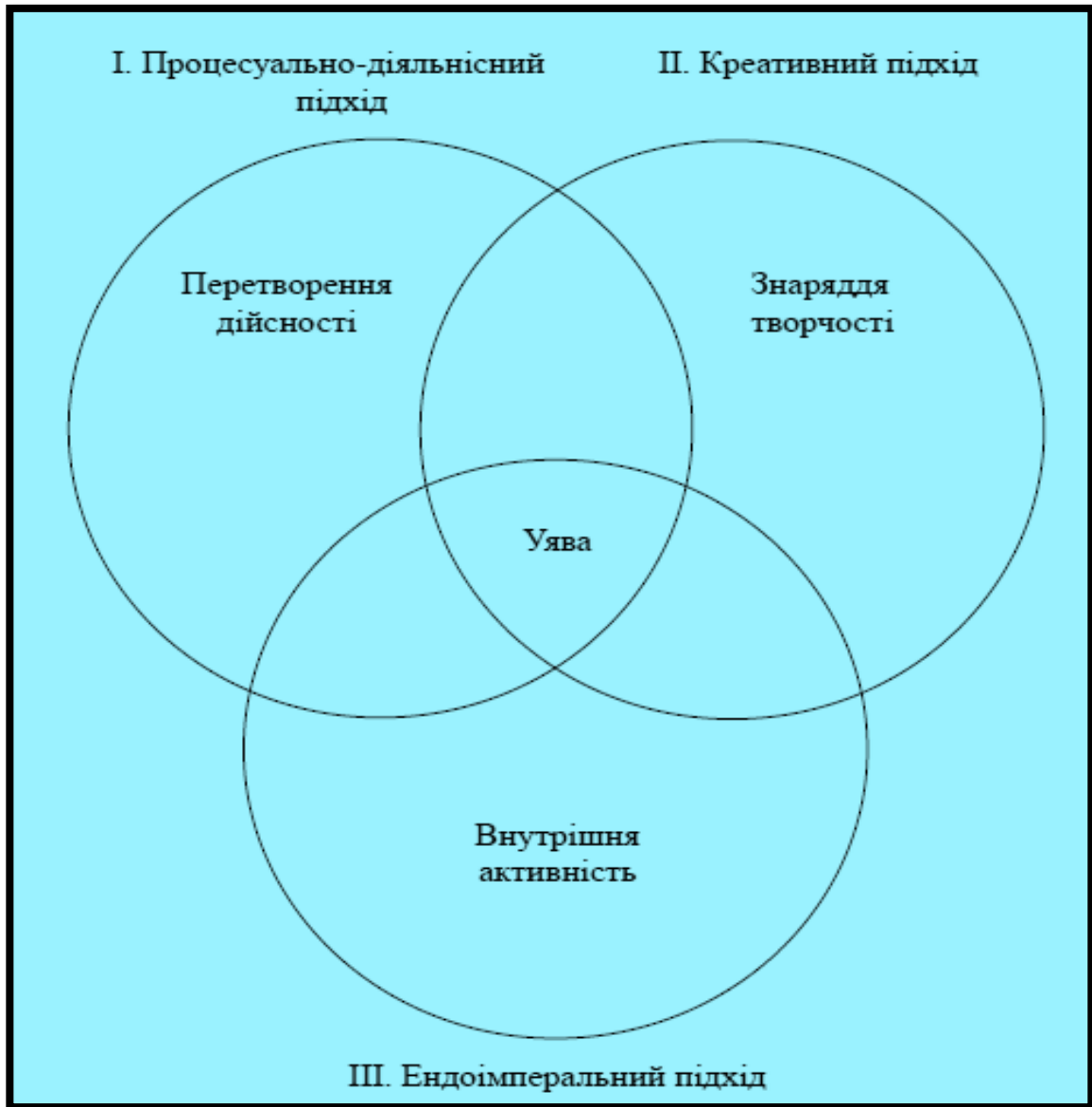

Рис. 1.1. Наукові підходи до розуміння поняття «уява»

У науковій літературі часто можна зустріти паралельне використання термінів «уява» та «фантазія». Багато авторів вживають їх як синоніми (Л. Балацька, Ю. Самарін, І. Аманіс, О. Степанов, М. Фіцула, В. Шапар).

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченка фантазія визначається як синонім або результат уяви, психічна діяльність як

створення продуманих ситуацій, які ніколи не сприймалися насправді» [72, с. 460].

Однак така думка не є одностайною. Зокрема М. Смульсон розрізняє поняття «увага» й «фантазія», вважаючи, що фантазія нічого не пізнає, її основна діяльність – комбінування об'єктів дійсності, надання їм не існуючи у дійсності властивостей. Отже фантазія теж створює, але тільки те, що відсутнє в реалії (міфи, казки) [56]. Уява малює у свідомості людини картини, що мало або зовсім не відповідають дійсності. Такий процес і називають фантазією. Стосовно фантазії поняття уява є більш узагальненим. Фантазія є різновидом уяви, характерною ознакою якої є вищий ступінь абстрагування від реальності.

Отже фантазія являє собою різновид творчої уяви; остання, своєю чергою, поряд із репродуктивною, є одним із видів уяви як психічного процесу. Враховуючи складність та багатоаспектність зазначеного поняття, науковці здійснюють диференціацію уяви на ретроспективну, перспективну та уяву теперішнього часу.

Ретроспективна уява активізується в процесі пригадування минулих подій. Уява теперішнього часу полягає у формуванні образу того, що безпосередньо не сприймається, однак відбувається в цей час. Перспективна уява – спрямована у майбутнє (людина передбачає ймовірні події, що можуть відбутися в її житті). Своєю чергою, її можна розподілити на планування та мрію.

Планування являє собою своєрідний конспект майбутніх дій, які необхідно виконати. Визначальною особливістю планування є емоційне забарвлення: від яскраво позитивного (проведення вихідних, святкування дня народження, покупки тощо) до негативного (наприклад, неприємна розмова, відвідання стоматолога, прибирання тощо). Мрія – це образ бажаного майбутнього, тому вона завжди пов'язана з позитивними емоціями та анулює поняття обов'язковості [46].

Фантазування, як підкреслюють науковці, є надзвичайно складним

процесом, що містить у собі низку різноспрямованих елементів з різноманітними взаємозв'язками між ними. Такі взаємозв'язки детально представлено у наукових дослідженнях І.Віннічук. Дослідниця представила їх у вигляді схеми (рис. 1.2.)

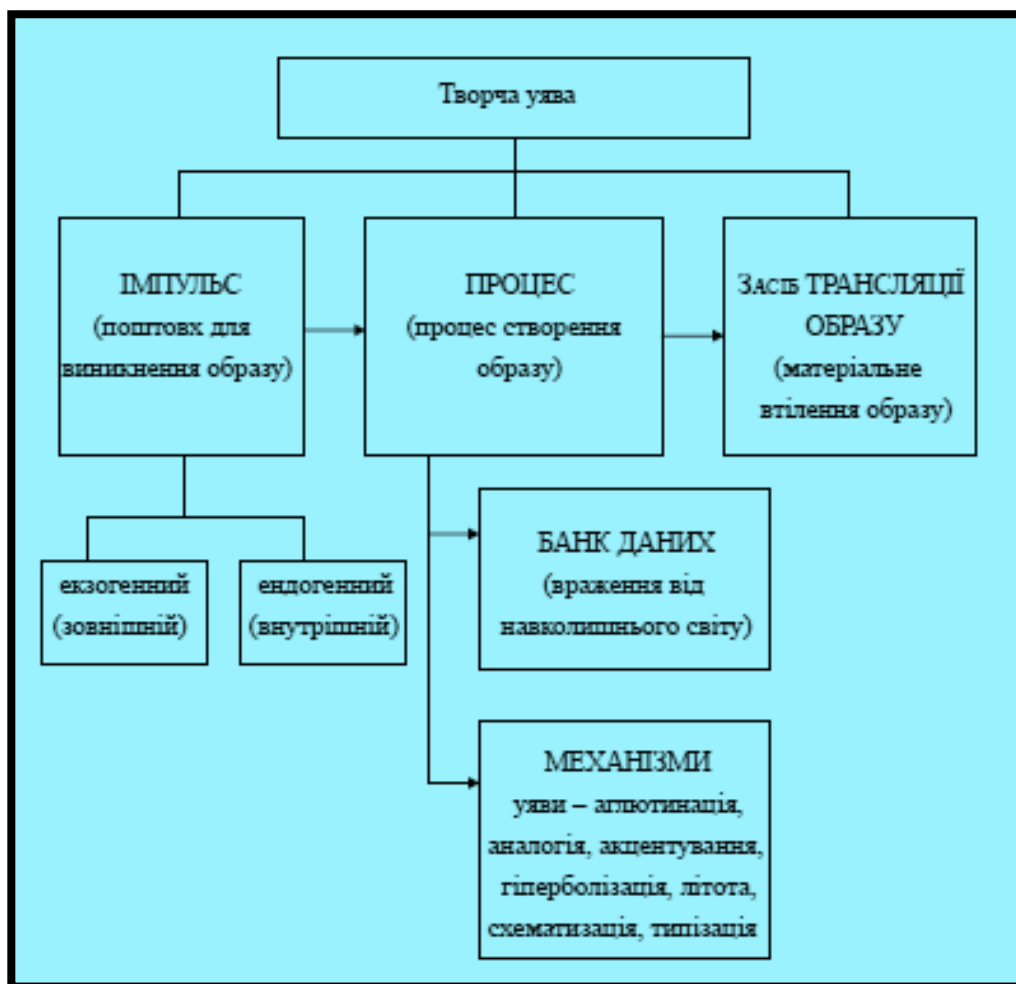

Рис.1.2. Структура творчої уяви

Отже, роль уяви в житті людини є багатогранною, адже цей психічний процес залучається як до різноманітних галузей діяльності, так і до конкретного алгоритму виконання певної справи. Саме тому виховання гармонійної особистості потребує належного розвитку уяви.

У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися думки, згідно якої уява може бути відтворювальною і творчою. Що ж стосується поняття «фантазія», то воно може застосовуватися лише у тих випадках, коли мова

йде про яскраву продуктивність цього процесу, що має саме творчий, а не відтворювальний характер, а тому термін «фантазія» нами буде ототожнюватися лише з творчою уявою, а не з уявою взагалі.

1.2. Особливості розвитку творчої уяви та фантазії в дітей молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік характеризується науковцями як сенситивний період життя особистості, що характеризується певними особливостями. Хронологічно межі цього періоду варіюються, оскільки на практиці вікова різниця між першокласниками інколи складає 1-2, а в окремих випадках і 3 роки. На рішення батьків віддати дитину до школи впливає низка чинників, серед яких: стан здоров'я дитини, її емоційно-вольова підготовленість та інтелектуальний розвиток. Тому навчання у початковій школі починається для деяких дітей не в 6 або 7, а в 5 або 8 років. Отже зазнає змін діапазон періоду молодшого шкільного віку: від 5-8 до 9-12 років.

Молодший шкільний вік характеризується розвитком сприйняття, мислення, мови, уваги, пам'яті, що починають набувати опосередкованого характеру, стають усвідомленими та вільними. Це перехідний період, коли дитина поєднує в собі риси дошкільного дитинства з особливостями школяра. Протягом молодшого шкільного віку закладаються та культивуються основи багатьох психічних якостей особистості. Довільність, внутрішній план дії та рефлексія виступають основними новоутвореннями дитини молодшого шкільного віку. Завдяки їм, психіка дитини досягає такого рівня розвитку, який є необхідним для подальшого навчання в закладі загальної середньої освіти, для нормального переходу в підлітковий період з його особливими можливостями й вимогами [8].

У молодший шкільному віці науковці виділяють такі етапи:

- ранній молодший шкільний вік;
- середній молодший шкільний вік;

– пізній молодший шкільний вік.

Характерні особливості кожного з зазначених вище періодів представлено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Характеристика етапів молодшого шкільного віку

Назва періоду	Характеристика періоду	Особливості розвитку уяви
Ранній молодший шкільний вік (1 клас)	Включення адаптивних процесів, пов'язаних з переходом від ігрової до навчальної діяльності. Виконання нових функцій, пов'язаних зі зміною соціальної ролі дитини	Переважають репродуктивних форм уяви
Середній молодший шкільний вік (2 клас)	Переважають навчальної діяльності над ігровою.	Образи в уяві стають ширшими, чіткішими, яскравішими, з'являються перші мрії
Пізній молодший шкільний вік (3-4 класи)	Посилюється інтерес до спілкування з однолітками, з'являється критичне ставлення до власних можливостей	Перехід від переважно репродуктивних форм уяви до творчого опрацювання уявлень, від простого їх комбінування до логічно обґрунтованої побудови нових образів

За висновками Г. Костюка, уява в дитини виникає на певному етапі її розвитку і проходить довгий шлях формування. Перші прояви уяви спостерігаються у дитини тоді, коли в неї вже є певні фізіологічні та

психологічні передумови для створення образів об'єктів, яких вона сама не сприймала, тобто наприкінці другого й початку третього року життя. У перебігу активної взаємодії з навколишнім світом і дорослими людьми дитина поступово набуває певного життєвого досвіду, засвоює початки мови, у неї з'являються нові потреби. Зазначені чинники уможливають процеси аналізу й синтезу попередніх вражень, що дають перші образи уяви [12].

Світ фантазії для дитини у вигляді умовних дій, уявних ситуацій, змальованих словами образів відкриває дорослий. Акцентуючи на цьому, Н. Палагіна виділяє основний елемент становлення уяви - «генетичну клітину» цієї психічної функції. За словами дослідниці, «цей елемент має виражати активність дитини, прагнення діяти в оточуючому її світі, вміщувати можливість для соціального наслідування психічного досвіду і забезпечувати створення уявного образу або ситуації. Таким елементом є умовна дія [46, с. 64-65].

Загальноприйнятим у сучасній педагогіці та психології є твердження про те, що уява як вища психічна функція формується саме у грі й за своїми витоками пов'язана із символічною (знаковою) функцією свідомості, розвиток якої припадає на кінець раннього дитинства. Протягом цього періоду джерелом дитячої уяви та фантазії виступає суперечність між потребою дитини жити життям дорослих і неможливістю задовольнити цю потребу. У межах вирішення зазначеної суперечності дитиною розглядаються такі елементи уяви «дорослого життя» у грі, як перенесення дії з одного предмета на інший, заміщення, уявна ситуація. Отже гра не може розглядатися як прояв уже розвинутої уяви, - вона є тією діяльністю, в якій уява дитини вперше тільки й виникає [16, с. 7]. У грі дошкільників операції і дії завжди реальні і соціальні, завдяки їм дитина пізнає навколишню дійсність.

Однак між дошкільним та шкільним періодами дитинства містяться суттєві відмінності в загальних умовах сучасної соціально-педагогічної

організації діяльності. З перших днів перебування у закладі освіти діти потрапляють в освітню систему взаємин. За результатами досліджень О. Кульчицької, Л. Масол, О. Мелік-Пашаєва, А. Сиротюк та ін., освітній процес у школі зорієнтований переважно на розвиток лівої півкулі мозку, що визначає схильність до логічних операцій (аналізу, абстрагування, узагальнення), забезпечує роботу словесно-логічного мислення, що значною мірою знижує діяльність правої півкулі. Саме права півкуля головного мозку визначає схильність людини до синтезу, відповідає за наочно-образне, інтуїтивне, інтегративне опрацювання інформації, що надходить, забезпечує творчий характер будь-якої дитячої діяльності завдяки розвиненій фантазії [27].

Молодший шкільний вік вважається періодом становлення й інтенсивного формування навчальної діяльності дітей, якій підпорядковані інші види діяльності. «Психічний розвиток дитини, – зазначав Г. Костюк, – відбувається у ході навчання та завдяки йому. Навчальна діяльність є також основним чинником і формою прояву гармонійності й усебічності розвитку дитини. Поза навчанням і без нього немає психічного розвитку» [18, с. 69].

Характеризуючи особливості дітей молодшого шкільного віку, науковці акцентують увагу на наявності в них підвищеної пізнавальної активності, емоційно-психологічної чутливості, майже цілковиту відсутність жорстких стереотипів поведінки.

Однак у молодших школярів ще недостатньо розвинута уява, оскільки вона розвивається поступово, із накопиченням психічного досвіду. Отже ключову роль у розвитку уяви молодших школярів відіграє їхній досвід. Творчість уяви знаходиться у прямій залежності від багатства та різноманітності минулого досвіду людини. Виходячи з цього, будь-який витвір уяви будується з елементів оточуючого середовища під впливом навчання і виховання [42].

Незначний досвід і знання учнів 1-2-х класів обмежують їхню уяву, можливості фантазії учнів 3-го класу відповідно зростають. З віком

збільшується кількість образів уяви, відбуваються якісні та кількісні зміни у формуванні цих образів [11].

Науковцями-психологами доведено факт, що з віком у дитини зростає швидкість утворення образів творчої уяви та фантазії. Наприклад, якщо активізувати уяву дітей, пропонуючи їм сприймати чорнильні плями, то виявляється, що у учнів 1-го класу середня швидкість утворення образів фантазії коливається в межах від 30 до 35 секунд, в учнів 2-го класу – від 16 до 27 секунд, учнів 3-го класу – від 11 до 20 секунд. Чим молодші школярі менші за віком, тим більше в них виникає образів, до складу яких входить лише 1 предмет і менше образів, що утворюються з групи предметів [4; 9].

За даними досліджень вітчизняних педагогів та психологів, в учнів 1-2 класів досить добре розвинена фантазія, рівень її розвитку часто краще навіть, ніж рівень розвитку мислення. Фантазія молодшого школяра безпосередньо впливає на пізнавальну діяльність, а також опосередковано (тобто через пам'ять, мислення тощо) – на мотиваційну й емоційно-вольову сфери діяльності молодших школярів.

Зміни у віці учнів початкових класів суттєво впливають на розвиток їхньої творчої уяви та фантазії, на збільшення кількості бажань, пов'язаних з образами уяви. У молодшому шкільному віці відбувається перехід репродуктивних (відтворюючих) форм уяви до більш складної творчої переробки уявлень, від простого довільного їх поєднання до логічно обгрунтованої побудови нових образів. Зростає вимогливість дитини до витворів її уяви. Наприклад, якщо дитина дошкільного віку задовольняється двома перехрещеними лініями для зображення літака, то першокласник вже домагається того, щоб зображений ним літак максимально наближався за образом до реального [25].

Отже, період навчання у початковій школі характеризується бурхливим розвитком дитячої уяви, що обумовлюється інтенсифікацією процесу придбання різносторонніх знань та їх використання на практиці [30]. Протягом навчання у початковій школі розвиток уяви відбувається у таких

напрямах:

- у напрямі розширення кола предметів, що мають місце у творчій уяві та фантазії;
- у напрямі вдосконалення механізмів відтворювальної уяви, коли молодший школяр на основі казок, оповідань, картин, отриманих відомостей з широкого кола знань починає створювати нові образи і системи за постійного ускладнення цього процесу та зростання значущості в ньому емоційної насиченості;
- у напрямі самостійного застосування учнем початкової школи прийомів виразності;
- у напрямі створення образів відповідно поставленої мети і певних вимог, за визначеним планом, контролювати ступінь відповідності отриманого результату поставленій меті [9].

В молодшого школяра спостерігається максимальне наближення фантазії до об'єктів реального життя, відбувається активний розвиток відтворювальної уяви. Основною тенденцією розвитку дитячої уяви в цей період є перехід до більш правильного й повного відображення дійсності, від простого довільного поєднання уявлень до більш складного й логічно обґрунтованого комбінування з використанням аргументації. Реалізм дитячої уяви виявляється у всіх доступних для молодшого школяра формах діяльності. Особливо яскраво реалізм уяви учнів початкової школи виявляється в підборі атрибутів гри, що відбувається за принципом максимальної наближеності до дійсності, можливості виконувати з цими атрибутами справжні дії [14].

Науковці зазначають, що для дітей молодшого шкільного віку ще характерне фантазування, притаманне дошкільникам (тобто таке, що не пов'язане з дійсністю). Але таке фантазування вже не є продовженням фантазування дошкільника, який широким чином вірить у свою фантазію. Молодший школяр добре розуміє «умовність» свого фантазування, його невідповідність дійсності, віддаленість, відокремленість від неї [27]. З часом в уяві

молодшого школяра зменшується кількість елементів репродуктивного відтворення, поступово з'являється творче перероблення уявлень.

У молодшому шкільному віці відбувається розділення гри (діяльності, здійснюваної для задоволення, яке дитина отримує в процесі самої діяльності) і праці (діяльності, спрямованої на досягнення об'єктивно значущого результату). Таке розмежування гри праці, у тому числі пов'язаної із пізнавальною діяльністю, є важливою особливістю молодшого шкільного віку.

Значну частину своєї активної діяльності молодші школярі здійснюють за допомогою уяви, що лежить в основі творчої діяльності. Існує три критерії ефективності розвитку творчої уяви учнів початкової школи:

- динаміка успіху молодших школярів у виконанні самих ігрових завдань;
- динаміка успіхів під час виконання традиційних інтелектуальних тестів;
- динаміка загальної успішності молодших школярів і підвищення їхньої пізнавальної активності протягом занять [20].

Якщо в процесі навчання молодші школярі стикаються з необхідністю усвідомити абстрактні поняття, виникає потреба в аналогіях, певній опорі за умов нестачі життєвого досвіду, роль уяви стає провідною.

Творча уява, фантазія, як і будь-яка форма психічного відображення дійсності, повинна спрямовуватися на позитивний розвиток, сприяти кращому пізнанню навколишнього світу, саморозкриттю, самопрезентації й самовдосконаленню особистості молодшого школяра. Молодшого школяра цікавлять різні види творчої діяльності, його творча активність у різних видах діяльності полягає у наступному:

- в пошуку нового;
- у самостійності під час вибору об'єкта праці та способів здійснення діяльності;
- в оригінальності результатів діяльності індивідуальної;

- в умілому використанні знань, умінь і навичок;
- в умінні бачити нове у звичайному, повсякденному [38].

Проте дитині молодшого шкільного віку притаманна слабо розвинена, у порівнянні з підлітком, самостійність у межах пізнавальної діяльності, не завжди правильне розуміння явищ навколишньої дійсності, невміння виділяти головне в тій чи іншій ситуації, що безумовно позначається на формуванні уявних образів. Характерною особливістю творчої активності учня початкової школи є відсутність у більшості дітей яскраво вираженого прагнення до досягнення високих показників в роботі, оскільки продукт діяльності для молодшого школяра має лише суб'єктивну новизну, а його активність є епізодичною. Проте емоційність молодшого школяра, милування результатом своєї роботи, захоплення і радість від успіхів, також слугує показником творчої активності молодшого школяра [22].

У кожної дитини творча уява й фантазія виявляються по-різному, залежать від індивідуальних особливостей: одні учні швидко та якісно виконують поставлені перед ними завдання, їхні роботи глибокі за змістом, виразні, цікаві; інші працюють швидко, але їхні роботи невиразні, з великою кількістю помилок; чимало учнів не справляється з поставленими завданнями, роблять грубі помилки; є й неорганізовані молодші школярі, які не уважно слухають вчителя, тому виконують завдання, як вважають за потрібне; ще однією умовною групою є учні, які працюють повільно, не устигають протягом виділеного часу закінчити роботу, оскільки ретельні в роботі до дрібниць й намагаються виконати завдання якнайкраще.

Так само різноманітними є й роботи молодших школярів. Роботи, виконані дітьми за їх власним задумом, якнайкраще розкривають їхні інтереси, схильності, рівень розвитку творчої уяви. Одні молодші школярі створюють складні й цікаві композиції, інші обирають простий сюжет і розкривають його простими, примітивними засобами, є діти, які надають перевагу роботі з одними й тими самими предметами за прояву байдужості до інших об'єктів оточуючої дійсності. Однак усі ці групи молодших

школярів й кожний з них окремо, мають потребу в уважному і чуйному індивідуальному підході.

Отже, формування образу творчої уяви та фантазії у молодших школярів є складним та мінливим процесом, в якому тісно зв'язані образи та поняття. У творчій діяльності дитини молодшого шкільного віку відшліфовуються та кристалізуються образи художньої, технічної, літературної, музичної творчості. З віком дітей їх твори стають більш повними, збільшується кількість зображених деталей [13]. Творча уява дитини формується в процесі ускладнення її діяльності, під впливом умов життя, навчання і виховання. Вона (уява) протягом періоду навчання дитини у початковій школі проходить становлення від мимовільної, пасивної, репродуктивної, до довільної, творчої.

1.3. Потенційні можливості образотворчого мистецтва у контексті розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів

Під терміном «мистецтво» розуміють вид духовного опанування особистістю дійсності, що має на меті формування та розвиток її здатності перетворювати оточуючий світ й саму себе відповідно законів краси [27]. На відміну від науки, політики, економіки, мистецтво задовольняє потреби людини в естетичному, чуттєвому сприйнятті навколишньої дійсності. Образотворче мистецтво виконує низку важливих функцій, серед яких наріжними виступають: естетична, пізнавальна, творча, виховна, світоглядно-орієнтаційна. Окрім того в системі загальної освіти мистецтво виконує роль унікальної методології навчання [63]. Саме під час аналізу творів мистецтва, виконання творчих мистецьких завдань, покращуються вміння дітей малювати, писати, читати, висловлювати свої думки, вдосконалюються комунікативні уміння молодших школярів.

Вітчизняні науковці наголошують й на психологічному значенні образотворчого мистецтва, звертаючи увагу на те, що діти під час

виконання навчально-творчих завдань виявляють витривалість, волю й оригінальність у межах зображувальної діяльності. Як зазначає Чжао Юйсян, учні молодшого шкільного віку здатні виконувати різноманітні види навчально-творчих завдань, а саме:

- співпереживати з героями прочитаних літературних творів або переглянутих кіно- та мультфільмів;
- описувати ситуації із власного досвіду;
- фантазувати за допомогою кольорів і звуків [61].

Заняття образотворчим мистецтвом являє собою особливу форму переживання дитини. Новизна пропонованих молодшим школярам мистецьких завдань потребує від них вияву фантазії, творчої уяви та інтуїції.

Основні педагогічні можливості образотворчого мистецтва за можуть бути реалізовані за кількома напрямками, а саме:

1. Мистецтво як культура відношення до всіх явищ оточуючої дійсності. Ця група завдань містить у собі відомості про зміст мистецтва (культура ставлення до самого суспільства, культура ставлення до людини і світу речей, культура ставлення до світу природи).

2. Мистецтво як творчість. Ця група завдань спрямовується на розвиток асоціативно-образного мислення, формування здатності пов'язувати у своїй свідомості далекі одне від одного явища, народжувати у своїй свідомості художній образ на основі сприйняття життя й сприймати його у творах мистецтва.

3. Мистецтво як мова, що ґрунтується на таких вихідних елементах образотворчого мистецтва, як композиція, лінія, колір, об'єм, простір [72, с.62-63].

Відповідно чинного Державного стандарту початкової освіти й освітніх програм для закладів загальної середньої освіти, мета навчання мистецтва у початковій школі передбачає формування культурних цінностей у процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого

самовираження в особистому та суспільному житті; плекання пошани до національної і світової мистецької спадщини [23]. Відповідно зазначеної мети, головними завданнями навчання образотворчого мистецтва в початковій школі є такі:

- збагачення духовного світу учня / учениці під час сприймання мистецтва та художньої творчості;
- виховання шани до національної і світової культурної спадщини;
- набуття досвіду творення художніх образів через опанування елементарними мистецькими вміннями;
- розвиток загальних і спеціальних мистецьких здібностей;
- розкриття творчого потенціалу особистості;
- стимулювання художньо-образного мислення, художніх інтересів;
- виховання естетичного смаку;
- сприяння творчому самовияву та розвитку індивідуального стилю учня / учениці через мистецтво; □
- розвиток вміння інтерпретувати твори мистецтва, висловлювати враження та особистісне ставлення до них;
- засвоєння початкових знань про види мистецтва, особливості їхньої художньо-образної мови, зокрема у взаємозв'язках; □
- формування вміння презентувати й оцінювати власну творчість, плекання потреби у самовдосконаленні; □
- формування вміння взаємодіяти з іншими через мистецтво, виявляти зв'язки мистецтва з природним і соціокультурним середовищем;
- виховання здатності застосовувати мистецтво для отримання задоволення та емоційного самопізнання.

Реалізація поставленої мети та завдань здійснюється за змістовими лініями: «Художньо-практична діяльність», «Сприймання та інтерпретація мистецтва», «Комунікація через мистецтво» [23].

У сучасній практиці початкової школи використовуються підручники

інтегрованого курсу «Мистецтво», створені різними авторами й авторськими колективами (Л. Масол, О. Гайдамака, О. Колотило; Л. Аристова, О. Калініченко; Г. Кізілова, О. Шулько; Л. Кондратова; Н. Лемешева; О. Лобова; Т. Рубля, І. Мед, Т. Щеглова; В. Островський, Г. Федун), що характеризуються яскраво вираженими особливими, авторськими підходами до впровадження провідних ідей зазначених вище документів. Розуміння цих підходів є важливою умовою успішної роботи вчителя за певною, представленою у кожному підручнику, дидактично-методичною системою. Уся лінійка підручників до інтегрованого курсу «Мистецтво» створена авторськими групами під керівництвом Л. Масол. Головною особливістю навчальних видань є інтеграція, спрямованість їхнього змісту на опанування молодшими школярами інтегрованого мистецького курсу, «досягнення цілісності сприймання світу дитиною через переживання мистецтва, відчуття дітьми єдності загальної мистецької палітри» [5, с. 4].

Під час роботи з підручником «Мистецтво» з урахуванням компетентісного підходу до навчання, в учнів формується низка ключових компетентностей, в основі яких лежить розвиток творчої уяви та фантазії дітей:

- здатність оцінювати власну художньо-творчу діяльність;
- навчання впродовж життя (формування уміння визначати власні художні інтереси, досягнення і потреби; прагнення доцільно використовувати свій час для творення мистецтва);
- культурна компетентність (залучення до різних видів мистецької творчості шляхом розкриття і розвитку природних здібностей, творчого вираження особистості);

Зміст ліній «Художньо-практична діяльність», «Сприймання та інтерпретація мистецтва», «Комунікація через мистецтво спрямований на ознайомлення із загальними відомостями про мистецтво, зі специфікою образотворчого та інших видів мистецтва. Творчий розвиток дітей є

пріоритетним напрямом реалізації зазначених вище змістових ліній. Для цього в усіх видах діяльності передбачені завдання креативного типу: різноманітні види малювання, ліплення, аплікації тощо.

Образотворче мистецтво є універсальним засобом розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів, оскільки застосування методів і прийомів зображувальної діяльності є найбільш доступним для учнів початкової школи простором для вияву творчої активності й презентації індивідуальної неповторності у сприйнятті подій та явищ оточуючої дійсності.

Метою занять з образотворчого мистецтва у початковій школі є розвиток у молодших школярів здібностей до продуктивної творчої діяльності, в основі якої лежить творча уява та фантазія школярів. Вітчизняні науковці розглядають образотворчу діяльність молодших школярів як складний процес, що впливає на формування особистісних якостей кожної дитини. У межах зображувальної діяльності виявляються грані творчості особистості, яка у процесі розвитку й дорослішання здобуває життєвий досвід [16].

За класифікацією видів художньої творчості виокремлюють образотворчі (графіка, живопис, скульптура) та образотворчо-утилітарні (архітектура, дизайн, декоративно-прикладне мистецтво). Твори цих видів мистецтв існують у просторі, вони є незмінними й не розвиваються у часі. Образотворчі та образотворчо-утилітарні витвори відображають дійсність різною мірою чуттєвої вірогідності, що сприймається візуально. Універсальними засобами образотворчого мистецтва називають такі, що різною мірою і в різному співвідношенні, використовуються в усіх видах образотворчого мистецтва, зокрема це малюнок, лінія, колір та форма. У цілому засоби образотворчого мистецтва представлено на рис. 1.3.

Своєрідність образотворчої діяльності виявляється в особливому ставленні молодших школярів до того, що вони малюють. Багато вчених-дослідників акцентують увагу на тому факті, що малюнки дітей різних

народів, які належать до різних соціальних прошарків, перебувають на різних щаблях соціально-економічного розвитку, мешкають на різних континентах, живуть у різноманітних природно-кліматичних і соціально-побутових умовах, мають багато схожих рис у змісті зображуваного й у способах відображення об'єктів оточуючої дійсності [60].

Рис. 1.3. Структура засобів образотворчого мистецтва

Як зазначає Р. Павелків, ця подібність свідчить лише про те, що в дитячій зображувальній діяльності насамперед відображається опанування дитиною загальнолюдських форм культури. Тому дитячому малюванню

значною мірою властиві узагальненість і схематизм. З часом, чим більше дитина накопичує власний досвід культури та соціальних взаємин, чим більше оволодіває сформованими у конкретній культурі способами зображувальної діяльності, тим меншою стає подібність створених нею зображень до малюнків дітей різних народів [36].

Засоби сучасного образотворчого мистецтва досить складні й можуть бути опановані дитиною лише внаслідок спеціального навчання. Протягом навчання у початковій школі, коли здійснюється початкова стадія оволодіння образотворчою діяльністю, молодші школярі мають можливість опанувати лише окремі елементи образотворчої культури суспільства. Недостатність зображувальних засобів, наявних у них, діти компенсують за рахунок внесення у свій малюнок невластивих для образотворчої діяльності дорослих елементів. Учитель початкової школи завдяки конкретній системі вимог, які він ставить перед учнями, а також демонструванню їм творів образотворчого мистецтва поступово формує образотворчу діяльність молодших школярів, що в кінцевому рахунку призводить до опанування молодшими школярами образотворчої культури суспільства [40].

Як правило, в ранньому віці усі діти люблять малювати, але з часом їх інтерес до зображувальної творчості втрачається, має місце відбувається розчарування і збайдужіння до цієї діяльності. Л. Виготський вважає, що зменшення зацікавленості дітей до малювання має під собою перехід цієї діяльності до вищої стадії розвитку. Однак заняття образотворчою діяльністю із задоволенням, зацікавленість нею з боку учнів початкової школи спостерігається тільки за наявності таких сприятливих зовнішніх стимулів, як, наприклад: ефективна методика викладання образотворчого мистецтва у школі, що зацікавлює дітей і стимулює їх до зображувальної діяльності, особлива обдарованість до цього виду творчості, наявність художніх образів вдома тощо [25]. Отже, для розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів, необхідний цілеспрямований педагогічний вплив.

У межах нашого дослідження значущими є висновки Г. Кершнштейнер щодо вікової періодизації, згідно з якою відбувається розвиток образотворчої діяльності дитини, а саме:

1) достадійна фаза (діти від 2-4 років), що характеризується зображенням дитиною «каракулів», штрихів тощо;

2) I стадія (діти 4-6 років), для якої характерне виконання схематичних зображень, далеких від вигляду справжніх предметів оточуючої дійсності;

3) II стадія (діти 6-8 років), що характеризується виникненням у свідомості й зображувальних діях дитини відчуття форми та лінії, здатністю поєднувати схематичного та формального, відтворенням співвідношення частин цілого на площині, здатності поєднувати схематичні та формальні зображення, подібні до дійсності;

4) III стадія (учні від 8-ми до 12-ти років), що характеризується таким рівнем зображення подібного до дійсності, за якого зникає схема, вже з'являється обрис або силует, але ще немає перспективи та пластичності у відображенні предмету оточуючої дійсності;

5) IV стадія (підлітки 12-15 років), якій притаманне пластичне зображення, в якому активно використовуються світлотіні для надання зображенню об'єму, відображається перспектива й відтворюється рух [Чжао].

Запропонована вище періодизація свідчить про те, що для вікового періоду зображувальної діяльності молодших школярів властиві такі риси, як стійке відчуття форми та лінії, внаслідок чого їхні малюнки наближені до адекватного відображення (відтворення) дійсності.

На думку багатьох учених своєю наочністю образотворче мистецтво є особливо близьким для сприймання молодшим школярем зумовлена тим, що учень початкової школи мислить образами конкретних предметів, але конкретна образність мислення не надає дитині можливості зрозуміти твори образотворчого мистецтва, оскільки у цьому віці дитина ще не вміє абстрагувати ідею з чуттєво збереженого образу. Крім того, в учнів

початкових класів слабо розвинене просторове мислення. Першокласник на початку занять зображувальною діяльністю характеризується такими особливостями:

б) вміє малювати лише плоскі геометричні фігури (дитині відомі поняття «висота» і «ширина» предмета, тому учень порівняно легко відображає їх на площині аркуша паперу);

7) не вміє малювати об'ємні предмети, оскільки поняття «глибина» предмета учневі невідоме й незрозуміле, що викликає суттєві труднощі під час відображення на площині аркуша паперу тривимірності об'ємного предмета;

8) розуміє особливості образотворчих та графічних прийомів кодування інформації [59].

Беручи до уваги зазначене вище основним завданням образотворчого мистецтва є передавання від учителя початкових класів молодшому поколінню всього змісту соціальної культури для її відтворення, а саме:

1) знання про природу, людину, техніку, досвід способів діяльності (навички й уміння);

2) досвід творчої діяльності;

3) досвід емоційно-оцінного ставлення до світу та своєї діяльності;

4) здатність розуміти та відображати ідейний та емоційний задум художнього твору [62].

Саме завдяки комунікативній функції образотворчого мистецтва науковці та вчителі-практики вбачають за можливе упровадження двох провідних напрямів його застосування в Новій українській школі – виховання засобами мистецтва та виховання у мистецтві.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукових джерел, в яких розкривається проблема формування творчої уяви та фантазії молодших школярів, дозволив виділити основні аспекти, які присутні у визначеннях базових понять дослідження «творча

уява» та «фантазія».

Творча уява спрямована на створення чогось нового, того, чого немає у реальній дійсності. Науковці підкреслюють зв'язок творчої уяви та фантазії з пам'яттю, оскільки створення нового має міцні зв'язки з тим, що вже було у практиці людини, у її життєвому досвіді. Уява може бути відтворювальною і творчою.

Поняття «фантазія» може застосовуватися у тих випадках, коли йдеться про яскраву продуктивність цього процесу, що має саме творчий (на відміну від відтворювального характеру), а тому термін «фантазія» ототожнюється науковцями лише з творчою уявою, а не з уявою взагалі.

Творча уява та фантазія є основною характеристикою творчої особистості, її діяльності. У психолого-педагогічній науці найбільш сприятливим періодом для розвитку фантазії вважається дошкільний, а також молодший шкільний вік. З огляду на це завдання сучасного закладу загальної середньої освіти полягає у максимальному використанні сприятливого для розвитку цієї психічної функції періоду – молодшого шкільного віку.

Творча уява та фантазія молодших школярів є пізнавально-творчими процесами довільного створення образів, що містять у собі ознаки новизни, неповторності, інноваційності, небаченості раніше. Зазначена новизна утворюється у межах формування та презентації відчуттів молодшого школяра, його, сприймання та пам'яті; вона виступає орієнтиром творчої діяльності дитини та втілюється в суб'єктивно нових творчих продуктах. Акцентовано на тому, що творчими вважаються лише ті образи, в яких збережений смисловий зв'язок із реальністю, та ті, які наділені певним сенсом.

При переході від ігрової до навчальної діяльності (період початку навчання дитини у початковій школі) відбуваються суттєві зміни у розвитку уяви дітей: з діяльності, що потребує зовнішньої опори, вона перетворюється у самотійну внутрішню діяльність.

На основі аналізу наукової літератури з'ясовано, що на розвиток творчої уяви та фантазії у учнів початкової школи впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники.

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ І ФАНТАЗІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Стан використання засобів образотворчого мистецтва з метою розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів (за результатами констатувального експерименту)

Розроблення організаційно-методичних умов використання засобів образотворчого мистецтва для розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів базувалося на результатах, отриманих у ході проведення констатуючого експерименту. Дослідження охопило 724 учні перших-четвертих класів школи Зайцівської гімназії-філії Кислянського ліцею Зайцівської сільської ради Синельниківського району Дніпропетровської області

Упродовж 2022-2023 н.р. було проаналізовано понад 20 уроків з інтегрованої навчальної дисципліни «Мистецтво», що викладається у початковій школі. Метою констатувального етапу дослідження було:

- 1) вивчення стану шкільної практики з використання засобів образотворчого мистецтва для творчого розвитку молодших школярів;
- 2) визначення показників творчого розвитку молодших школярів.

Мета дослідження обумовила формулювання таких завдань:

- визначити критерії та рівні сформованості творчого розвитку учнів на основі єдності емоційного, мотиваційного, діяльнісного компонентів;
- визначення ступеню використання в освітньому процесі засобів образотворчого мистецтва з метою розвитку творчої уяви та фантазії молодшого школяра;
- з'ясувати причини неефективності використання засобів образотворчого мистецтва у процесі розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів.

Експериментальними методами були: педагогічні спостереження, анкетування, тестування, аналіз творчих робіт молодших школярів з образотворчого мистецтва, математична обробка статистичних даних.

Оцінка результатів констатувального експерименту здійснювалася за допомогою таких критеріїв:

1) емоційний, що відображає наявність таких особистісних якостей молодшого школяра, як відчуття краси, захоплення, милування, задоволення, здатність на цій основі емоційно відгукуватися на різноманітні вияви естетичного у навколишньому світі;

2) мотиваційний, що відображає наявність інтересу молодшого школяра до образотворчої діяльності, потребу в самовираженні засобами образотворчого мистецтва;

3) діяльнісний критерій, до якого належать такі показники:

- здатність у малюнку відображати особливості форми об'єкта;
- уміння засобами лінії відтворювати зовнішні контури предмета;
- уміння пропорційно відтворювати відношення цілого й частин;
- здатність створювати композицію;
- володіння техніками роботи художніми матеріалами;
- вміння показати характерні естетичні ознаки природи;
- здатність творчо реалізовувати художньо-образне рішення;
- ступінь самостійної творчої діяльності молодшого школяра.

Констатувальний експеримент здійснювався у три етапи. На етапі дослідження емоційного критерію творчого розвитку молодших школярів було здійснено спостереження естетичного сприйняття учнями об'єктів оточуючої дійсності під час екскурсій на природу, до музеїв, виставок художніх творів тощо. Результати спостереження, що фіксувалися у щоденнику, уможливили висновки про те, більшість дітей емоційно виявляли емоції у процесі споглядання творів образотворчого мистецтва, краси об'єктів природи: вони активно виражали свої почуття, імітували

художні образи рухами, мімікою, жестами; висловлювали свої судження з приводу побаченого; демонстрували свій емоційний стан.

Низьку оцінку отримали молодші школярі, які виявили байдужість до об'єктів сприйняття, невпевнено показували свій емоційний стан, не висловлювали свої судження з приводу побаченого, мляво виражали свої почуття мімічними засобами міміки. Посередню оцінку емоційного стану мали школярі, які виявили зацікавленість деякими предметами і явищами довкілля, висловлювали певні естетичні судження з приводу побаченого, стримано демонстрували свій емоційний стан. Високу оцінку заслужили учні початкової школи, які активно виражали свої почуття, активно й емоційно висловлювали свої судження, сміливо демонстрували свій емоційний стан. Кількісну характеристику оцінки емоційності естетичного сприйняття молодших школярів подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Кількісна характеристика оцінки емоційності естетичного
сприйняття учнів початкової школи (у %)**

Оцінка	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	Середній показник
Низька	13	12	16	15	14
Посередня	39	40	35	37	37,8
Висока	48	48	49	48	48,2

Дані, наведені у таблиці 2.1, показують, що переважна більшість учнів початкової школи відзначаються високою емоційністю. Причому ці показники по класах практично не різняться. До низької емоційності віднесено незначну кількість учнів, у середньому – 14%.

На другому етапі експерименту для отримання даних щодо пріоритетності образотворчої діяльності у навчанні молодших школярів та з'ясування мотивів їхньої творчої діяльності ми використовували такі методи: бесіда з дітьми, анкетування учнів, педагогічні спостереження.

Протягом проведеної з дітьми бесіди з'ясовано, що більшість учнів надає перевагу зображувальній діяльності або діяльності художнього спрямування. Дітям була запропонована анкета, яка дала їм змогу віддати перевагу тому виду діяльності, який більше до вподоби (додаток А.1).

Аналіз опитування засвідчив, що образотворчою діяльністю мають бажання займатися більшість респондентів (40% – дітей 1-го класу, 35% – другого, 36 % – третього та 38% - учнів 4-го класу). У виявленні прагнення до творчого чи репродуктивного виду діяльності, використовуючи анкетні дані молодших школярів та їхніх батьків, з'ясувалося, що більшість (56%) надають перевагу репродуктивним її видам. Лише 34% дітей обрали творчий характер діяльності. 10% дітей не виявляють бажання займатися образотворчої діяльності.

З метою виявлення мотивації до занять образотворчою діяльністю було проведено опитування, результати якого представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Результати вивчення мотивів образотворчої діяльності
молодших школярів (у%)**

Мотиви	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	Середній показник
Отримати високу оцінку	90	85	87	87	77,3
Цікаво на уроці	58	41	80	81	65
Хочу більше знати про образотворче мистецтво	27	33	67	73	45
Хочу навчитися малювати	56	48	78	80	65,5
Похвала батьків, ровесників	30	28	18	16	23

Як видно з таблиці, для молодших школярів чинник отримання високої оцінки виявився домінуючим. Друге місце посів мотив «навчитися малювати», на третьому місці – мотив зацікавленості уроками образотворчого мистецтва. Результати опитування також показали, що

динаміка мотивів з 1 по 4 класи щодо бажання мати гарну оцінку та отримати похвалу дещо знижується. Решта показників, навпаки, зростає. Зазначений факт пояснюється тим, що вікові особливості мотивації молодших школярів з часом набувають більш усвідомленого характеру.

Третій етап констатувального експерименту передбачав виконання серії діагностичних завдань. Першу частину діагностики за діяльнісним критерієм було спрямовано на виявлення здатності молодших школярів відображувати конструктивні особливості форми об'єкта засобами лінії. Для уникнення одноманітності у виборі предметів оточуючої дійсності, молодшим школярам було запропоновано індивідуальні картки-завдання «Рослинний та тваринний світ» із зазначеними письмово завданнями, а саме:

- яку форму має об'єкт;
- з яких основних об'ємних і додаткових елементів складається форма об'єкта;
- якою лінією якнайкраще можна відобразити форму цього об'єкту;
- визнач співвідношення розмірів основних і додаткових конструктивних елементів форми об'єкта.

За результатами виконання учнями цього завдання було виявлено, що більшість учнів виконували завдання схематично, поєднуючи графічні компоненти й намагаючись досягти реалістичності. Однак в учнівських роботах траплялися і відхилення від завдання: використання окрім лінії інших засобів виразності (крапка, розтушовування, штрихування тощо). Основними труднощами у виконанні цього завдання було відтворення пропорцій об'єкта, за умов, коли малюнок треба створити за уявою.

Низьку оцінку отримали малюнки дітей, в яких невірно відтворено конструктивні особливості форми предмету, викривлено пропорції, невірно обрано засоби лінійного зображення. Посередню оцінку одержали малюнки молодших школярів, у яких наявні помилки, що стосуються відтворення пропорцій предметів. Для лінійної графічної техніки

характерна нечіткість ліній, що не дає можливості за малюнком впізнати реальний об'єкт. Високу оцінку одержали малюнки молодших школярів, у яких адекватно відтворено конструктивні особливості об'єкта, наявне гарне володіння графічною лінійною технікою.

Кількісні результати оцінки малюнків учнів з першого комплексного завдання подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Кількісні результати оцінки малюнків першої частини
діагностики за діяльнісним критерієм творчого розвитку учнів
початкової школи (у %)**

Оцінка	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	Середній показник
Низька	9	8	9	1	6,8
Посередня	69	63	61	60	63,2
Висока	22	29	30	39	30

Як видно з таблиці, низьку оцінку має найменша кількість дитячих малюнків. Високу оцінку має третина учнів, серед яких найнижчим є відсоток учнів 1-го класу. Ця особливість є виправданою, оскільки у учнів 3-4-х класів унаслідок навчання відбуваються позитивні зміни щодо якості малювання.

Привертає увагу найвища кількість відсотків, що припадає на посередню оцінку, що є високими фактично в учнів усіх класів. Такий стан справ може свідчити про низьку ефективність організаційно-педагогічних умов формування дитячої образотворчої діяльності.

У другій частині завдань третього етапу констатувального експерименту було поставлено мету виявити рівень сформованості здатності молодших школярів компонувати об'єкти, знаходити гармонійні співвідношення їх кольору і тону. Учням було запропоновано визначити

урівноважену композицію із трьох темних кольорових силуетів овочів або фруктів.

У межах виконання завдання було виявлено, що в частини учнів недостатньо сформоване відчуття рівноваги формату по горизонталі та вертикалі. Низьку оцінку отримали роботи учнів, в яких зображення неурівноважені із заданим форматом; посередню - в яких наявні незначні зміщення зображувальних плям у бік від центральної осі; високу - в яких діти чітко визначили композиційний центр, а пусті місця між елементами композиції урівноважили за допомогою додаткових елементів.

Таблиця 2.4

**Кількісні результати вихідного рівня бачення молодшими школярами
рівноваги формату по горизонталі (у %)**

Оцінка	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	Середній показник
Низька	16	15	12	10	13,3
Посередня	81	76	74	71	75,5
Висока	3	9	14	19	11,2

Як видно з таблиці, незадовільну оцінку отримали роботи незначної кількості учнів. Більшість учнів отримала посередню оцінку.

У третій частині завдань було поставлено мету – виявити ступінь здатності оригінально компоувати, володіння техніками роботи художніми матеріалами, творчо реалізовувати художньо-образний замисел. Молодшим школярам було запропоновано виконати тематичну композицію на вільну тему за умов вільного вибору художніх технік і матеріалів.

Виконання зазначеного вище завдання було тривалим й містило в собі кілька під етапів, а саме:

- сприйняття та образна уява явищ і предметів довкілля;
- забезпечення структурної організації задуму, тобто створення ескізу композиції;

– реалізація задуму з використанням обраних технік та матеріалів.

Оцінка учнівських робіт проводилася за дванадцятибальною шкалою кількома учителями початкових класів, що дало змогу уникнути суб'єктивності в оцінюванні малюнків. Надалі для спрощення презентації отриманих результатів у перебігу аналізу робіт шкалу від 1 до 4 балів включно ми об'єднали оцінкою «низька»; від 4 до 8 балів включно – «посередня»; від 8 до 12 включно – «висока».

Результати аналізу показали, що переважна більшість молодших школярів використовує зображувальні засоби композиції надто вузько: лінія використовується переважно виключно як можливість передачі основних пропорцій предметів і об'єктів, світлотіньові відношення – тільки для виявлення основних характеристик елементів композиції.

Зазначене вище дозволяє зробити висновок, що вчителі початкової школи недостатньо використовують спеціальні вправи для розвитку композиційної діяльності. На жаль недостатньо уваги приділяється й ознайомленню дітей із властивостями зображувальної площини.

Результати ступеня здатності молодших колярів виявляти творчі ознаки композиції у тематичному малюнку показано у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Кількісні результати вихідного рівня творчих ознак композиції у тематичному малюнку молодших школярів (у %)

Оцінка	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	Середній показник
Низька	14	15	14	12	13,8
Посередня	68	63	62	63	64
Висока	18	22	24	25	22,2

Як видно з таблиці, майже чверть учнів, які брали участь в експерименті, одержали високу оцінку своїм малюнкам, у середньому 22,2% учнів обох груп. Як показали результати дослідження, учні 1-2 класів мають

переваги у роботі за рахунок сприйняття та образної уяви предметів оточуючої дійсності, внаслідок чого генерують досить цікаві й оригінальні композиційні ідеї. Учні 3-4 класів показують кращі результати за рахунок реалізації задуму в матеріалі. Найнижчі результати у малюнках виявилися через грубі помилки в структурній організації задуму, що пов'язана з невмінням робити ескіз малюнка, а також нездатністю доречно скористатися засобами образотворчого мистецтва.

Одержані у ході констатувального експерименту результати дали змогу зробити висновок: у більшості молодших школярів не сформовано основні навички образотворчої діяльності через відсутність чіткої методичної послідовності виконання композицій, учні не знають основних методів використання засобів образотворчого мистецтва, прийомів і засобів вираження, або не вміють ними доречно скористатися.

Таким чином, за результатами констатуючого експерименту є підстави для визначення трьох рівнів творчого розвитку молодших школярів: низький, середній і високий (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Кількісна характеристика за рівнями і критеріями розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва (у%)

Рівень	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	Середній показник
Низький	15	33	15	38	25,2
Середній	39	35	60	38	43
Високий	46	32	25	24	31,8

Низький рівень розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів відображає слабку емоційність, байдужість учнів до об'єктів сприйняття, боязка та невпевнена презентація емоційного стану, пасивність у відтворенні художніх образів та висловленні власних суджень з приводу побаченого.

Участь таких дітей у пошуковій діяльності можлива лише за допомоги вчителя, малювання відбувається за аналогією. Важливою особливістю таких дітей є відсутність самостійних міркувань про художні образи відсутні.

Середній рівень розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів характеризується зацікавленістю деякими предметами і явищами оточуючої дійсності, намаганням імітувати художні образи, стереотипними висловлюваннями з приводу побаченого, стриманістю показу власного емоційного стану. У таких дітей за умови часткової стимуляції вчителя спостерігається уявно-фантазійні прояви, коли діти у своїх малюнках частково правильно відтворюють конструктивні особливості форми об'єкта. Однак вони часто плутаються у доборі лінійних засобів вираження пластики об'єкта, невпевнено користуються виразними засобами образотворчого мистецтва.

Високий рівень розвитку творчої уяви та фантазії характеризується наявністю відчуття краси, захоплення, милування, активним вираженням своїх почуттів, демонструванням емоційного стану. Таким учням притаманний стійкий інтерес до образотворчої діяльності, прагнення до створення нових образів дійсності. У своїх малюнках ці молодші школярі добре відображають основні конструктивні особливості форми об'єкта, вміло володіють зображувальними засобами образотворчого мистецтва.

Таким чином, внаслідок констатуючого експерименту можна зробити висновок, що учні з низьким і середнім рівнями творчого розвитку потребують цілеспрямованого педагогічного впливу на них з боку вчителя.

2.2. Організаційно-педагогічні умови розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва

Умови являють собою стійкий детермінований зв'язок явищ, за яких будь-яка зміна середовища неминуче тягне за собою перебіг процесів, що розглядаються. У сучасній науково-педагогічній літературі широко розглядаються педагогічні, психолого-педагогічні, організаційно-педагогічні, організаційно-методичні та дидактичні умови.

Найбільш широко у сучасних дослідженнях з проблем початкової освіти використовується поняття «педагогічні умови». Науковці розуміють зміст цього терміну як:

- творче свідоме володіння прийомами та способами організації освітнього процесу на основі поєднання теоретичних знань із практичними діями;
- ступінь ефективності педагогічних дій;
- ступінь успішності педагогічних дій, що ніколи не автоматизуються й поєднані нероздільно з творчим педагогічним мисленням;
- сукупність чинників, необхідних і достатніх для виникнення, функціонування та зміни певної педагогічної системи;
- сукупність оптимальних для розв'язання основних завдань педагогічної проблеми чинників [55].

Одним з таких оптимальних для розв'язання проблеми формування творчого мислення та фантазії молодших школярів чинників, є врахування індивідуальних особливостей молодших школярів в освітньому процесі, що являє собою пристосування методів і форм педагогічного впливу до індивідуальних особливостей дітей з метою забезпечення розвитку їхньої творчої уваги та фантазії. Індивідуальний підхід у навчанні образотворчого мистецтва створює найбільш сприятливі можливості для розвитку пізнавальних сил молодших школярів, схильностей і обдарувань кожного учня початкової школи. Тому виявлення творчого потенціалу

особистості є основним завданням педагога початкової школи.

Важливим чинником розвитку творчої уяви та фантазії учнів є залучення їх до виконання конкретних завдань, у процесі чого виявляється якість та рівень розвитку індивідуально-творчого потенціалу кожної дитини [63, с.31].

Розвиток творчої уяви та фантазії учнів початкової школи має індивідуальні особливості у кожному конкретному випадку, що пояснюється вродженими задатками дитини. Щоб правильно визначити такі задатки, вчителів початкової школи необхідно враховувати належність кожної дитини до одного із трьох виокремлених І. Павловим психотипів особистості: «художнього», «розумового», «пересічного». Дитині, яка належить до «художнього» типу притаманна яскравість образів, що виникають в її підсвідомості внаслідок впливу творів мистецтва та оточуючої дійсності, надмірної чутливості й емоційної вразливості. Таким дітям легше оволодіти діяльністю, що потребує вияву фантазії та емоційного ставлення до подій. Для учня, якого може бути віднесено до «розумового типу», найбільш сприятливою є діяльність, пов'язана з оперуванням абстрактними поняттями й математичними формулами тощо. Зазначені особливості слід враховувати в організації зображувальної діяльності. Окрім того слід враховувати й інші особливості дітей, зокрема темперамент (див табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Врахування психічного складу темпераменту молодших школярів під час виконання завдань з образотворчого мистецтва

Особливості темпераменту	Діяльність педагога, пов'язана з психотипом дитини
<i>Сангвістичний тип темпераменту</i>	
Жвавість, рухливість, емоційність, працездатність, легкість здогадки й	Цих дітей необхідно оберегати від надмірної збудливості, нестійкості,

Продовження табл. 1.4

асоціативність зв'язків у мисленні, багатство образних уявлень.	легковажності, поверхневості в судженнях.
<i>Флегматичний темперамент</i>	
Урівноваженість, спокійна стриманість, неквапливість, упевненість у правильності схвалених рішень, витривалість, здатність точно й акуратно виконувати завдання, схильність до обґрунтованих і глибоких узагальнень та висновків.	Слід забезпечувати психологічний комфорт, спокійну атмосферу та не обмежувати час для виконання завдання, оскільки за несприятливих умов ці діти можуть проявляти байдужість і пасивність, що зменшує й обмежує доступний їм рівень активності.
<i>Меланхолійний темперамент</i>	
Глибина й стійкість почуттів, здатністю тонко диференціювати й розрізняти предмети за окремими ознаками, багатий світ уяви та фантазій. У перебігу творчої діяльності – переважно зосереджені, старанні й уважні, мають розвинені відчуття пропорцій та кольору.	Слід забезпечувати психологічний комфорт, звичну атмосферу спілкування, переважання м'яких засобів впливу, домінування заохочення та мотивування, зміцнення віри у своїх силах.
<i>Холеричний темперамент</i>	
Активність, енергійність, наполягливість, ініціативність, пристрасть до своєї діяльності, кмітливність, винахідливість.	Слід привчити дітей доводити розпочату роботу до завершення, формувати в них витримку й здатність до самогальмування своєї поведінки.

Врахування психологічного темпераменту дітей у межах організації їх творчої зображувальної діяльності є необхідною умовою розвитку

творчої уяви молодших школярів. Якщо розвиток наявного творчого потенціалу учня відбувається за належних умов, то він переходить на більш вищий рівень; у випадку обмежених можливостей стимулювати творчу уяву та фантазію молодших школярів учитель може на уроках образотворчого мистецтва завдяки застосуванню ефективних і дієвих навчальних методів і засобів [68].

Отже, урахування в організації зображувальної діяльності дітей початкової школи індивідуальних особливостей є вагомим чинником розвитку творчої уяви й фантазії молодших школярів. Цьому має допомагати виконання таких навчальних завдань, що орієнтовані на задоволення бажання учнів, їхніх нахилів та інтересів.

Класична індивідуальна форма роботи на уроці передбачає участь окремо взятого учня у виконанні однакових для всіх учнів класу завдань без контакту з іншими, але в єдиному для всіх темпі. Однак найбільш ефективною формою індивідуальної роботи є робота з окремим учнем за індивідуальною темою з використанням обраних ним самостійно матеріалів та зображувальних засобів. За таких умов індивідуальна робота з однієї з форм навчальної роботи на уроці перетворюється у форму творчого розвитку дитини.

Вчитель, готуючись до уроку, має передбачати різні форми діяльності, але особливу увагу він має приділяти індивідуальній роботі з окремим учнем, що передбачає врахування його індивідуальних особливостей, інтелекту, рівень знань та умінь їх застосовувати, вміння швидко орієнтуватися у певному матеріалі, застосовувати уяву. Індивідуалізація освітнього процесу у межах викладання образотворчого мистецтва в початковій школі має на меті виявлення особистісного ставлення дитини до мистецтва під час ознайомлення з конкретними творами, що уможливорює досягнення ціннісних орієнтацій учня, актуалізацію його морально-етичних ідеалів.

До особливостей творчого розвитку дітей, які необхідно враховувати

при індивідуальному підході, належать такі: загальні (розумові, мислительні, творчі); спеціальні (музичні, художні здібності); пізнавальні художньо-естетичні інтереси [54, с.6].

Ефективним засобом індивідуалізації, є самостійність, характерними ознаками якої є:

- наявність у молодших школярів власних поглядів, смаків, переконань у сфері образотворчого мистецтва;
- здатність мислити самостійно, знаходити правильні рішення;
- уміння відстоювати власну точку зору;
- здатність адекватно сприймаючи і відчуваючи навколишній світ і художні твори.

Однією з форм індивідуалізації навчання є диференціація, що полягає в об'єднанні учнів зі схожими індивідуальними особливостями у групи для окремого навчання у межах фронтальної, групової або індивідуальної форм роботи. Особливості цих форм представлено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Форми диференціації молодших школярів у межах образотворчої діяльності

Форма диференціації	Переваги форми
Фронтальна	Створення колективних композицій забезпечує участь усіх учнів у процесі творення, яким керує вчитель.
Групова	Дає можливість диференціювати завдання в залежності від здібностей та інтересів дітей.
Парна	Організація образотворчої діяльності в парах на основі однакових навчальних або творчих індивідуальних можливостей учнів
Індивідуальна	Дає змогу врахувати індивідуальні особливості дітей (темп, підготовленість), створює можливості для

	диференціації (згідно нахилів, здібностей, якостей), забезпечує відносну самостійність
Індивідуально- групова	Передбачає включення окремих учнів у роботу над оригінальними завданнями при виконанні основним складом класу загального завдання.

Отже, врахування індивідуальних особливостей молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва здійснюється шляхом індивідуалізації та забезпечення творчої спрямованості освітнього процесу, що є основою індивідуального підходу, що передбачає стимулювання емоційно-почуттєвої сфери молодшого школяра, його позитивної мотивації та самовираження в образотворчій діяльності.

Наступною умовою розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва є стимулювання їхньої емоційно-почуттєвої сфери. Таке стимулювання спрямоване на формування позитивних мотивів навчання, посилення пізнавальної активності та збагачення школярів новою інформацією.

Найбільш зручною є класифікація стимулів до зображувальної діяльності залежно від завдань уроку. За такого підходу виокремлюються три групи стимулів:

- 1) для формування мотиваційної сфери;
- 2) для зміцнення сенсорної чутливості;
- 3) для формування емоційного клімату в учнівському колективі.

Мотивація до зображувальної діяльності є складним структурним утворенням, формою прояву потреби людини, спонукою до діяльності. В основі розвитку творчої уваги та фантазії молодшого школяра лежать позитивні мотиви, здібності, інтереси, потреби учнів. Тому умовою їх формування й розвитку є активна самостійно-пошукова діяльність учнів початкової школи.

Одним із засобів стимулювання творчої уяви та фантазії молодших школярів є пізнання творів образотворчого мистецтва, природи, навколишньої дійсності, що викликає сильні емоційні почуття. У процесі споглядання творів мистецтва, спостереження природи думка дитини стає яскравішою, багатшою, виразнішою, мовлення набуває емоційного забарвлення. За таких умов оскільки образ, який споглядає дитина, емоції, що їх вона відчуває в цей час, та слово зливаються в органічній єдності.

Отже, безпосереднє спостереження творів живопису, а також природи цінне тим, що дає змогу молодшим школярам:

- сприймати предмети різними органами чуттів;
- викликає в них емоційний відгук на різноманітні явища оточуючої дійсності, бажання милуватися й насолоджуватися творами мистецтва;
- збагачує їхню пам'ять, мислення яскравими образами, що активізують пізнавальну діяльність, творчу уяву та фантазію.

Споглядаючи та аналізуючи твори образотворчого мистецтва, педагог прагне якомога глибше розкрити перед дітьми зміст твору, надати інформацію про образотворче мистецтво, яке являє собою один з основних засобів розвитку творчої уяви та фантазії. Споглядання творів мистецтва викликає в молодших школярів потребу в художній творчості. За таких умов молодший школяр не тільки оволодіває естетичними цінностями, але й створює їх за законами краси. Естетичні потреби визначають розвиток у дитини естетичних смаків, ідеалів, прагнення жити й працювати за законами краси [68, с.36].

Твори образотворчого мистецтва, що виконують інформаційну, ілюстративну, евристичну, асоціативну, мотиваційну, аксіологічну, герменевтичну, сенсорну функції у формуванні творчої активності учнів сприяють розумінню художнього образу з виокремленням його частин, а також – створенню художнього образу на основі різних його перетворювальних властивостей.

Велику роль у розвитку творчої уяви та фантазії дітей відіграє колір,

що спроможний впливати на інтелектуальний та почуттєвий розвиток дитини. Першим етапом в опануванні кольору дітьми молодшого шкільного віку мають бути спостереження за властивостями проявів кольору в довкіллі, далі слід вводити метод порівнянь щодо колірних ознак різноманітних предметів або рослин, а потім переходити до методик сприймання кольору в мистецьких творах та його дієвого використання у дитячій художній творчості [13, с. 15].

Третьою умовою розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів є формування емоційного клімату класного колективу, що є інтегративною характеристикою класного колективу. Емоційний клімат класу являє собою його стійкий настрій, домінуючий характер емоційних станів дітей, в яких виявляється ставлення членів колективу до спільної діяльності. Вирішальна роль у формуванні емоційного клімату належить учителеві. Тому важливим аспектом у цьому процесі є гармонійні стосунки вчителя та учнів, засновані на принципі дитиноцентризму. В атмосфері поваги до дитини, визнанні її цінності, підтримці дитячої ініціативи, стимулюванні її творчої активності забезпечується дієвість уяви та фантазії, без якої творчий процес втрачає свою силу і його не можна назвати творчим.

Своєю чергою дієвість уяви й фантазії безпосередньо пов'язана з образно-асоціативним мисленням особистості. Тому у творчій роботі мають місце два головних прийоми: персоніфікація й трансформація. Її сутність представлено в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

**Сутність прийомів образно-асоціативного мислення
молодших школярів**

Прийом	Сутність прийома	Значення прийома
Персоніфікація	Усім об'єктам оточуючої дійсності «надається» душа,	Цей прийом персоніфікації слугує

Продовження табл. 2.7

	усі об'єкти наділяються бажаннями, як живі істоти.	джерелом міфів, казок, творів образотворчого мистецтва. Діти наділяють душею все й тим більше, чим багатше вони обдаровані уявою й фантазією.
Трансформація або метаморфоза	Приєм прийом полягає у переносі, що ґрунтується на частковій подібності, має дві головні основи: то він спирається на смутні риси подібності, отримані через сприймання	Діти завдяки уяві та фантазії перетворюють предмети оточуючої дійсності у нові за принципом подібності.

На розвиток творчої уяви та фантазії молодших школярів впливають всі види мистецтва, які взаємопов'язані і створюють яскравий художній емоційний образ. Зокрема, під час слухання музики у дітей виникають чіткі зорові уявлення. На молодших школярів, зайнятих малюванням і живописом, музика діє як збуджувальний засіб, внаслідок чого виникають картинки й образи. На цих принципах побудовано уроки мистецтва, які є інтегрованими: тобто правила розвитку музичного твору з успіхом використовуються при створенні живописних полотен, оскільки сенс, цілі й завдання, сюжети, емоційне напруження, почуття, образи, які презентуються в музичному і живописному творі, однакові (таблиця 2.8).

Отже, музика, що розцінюється як мова почуттів, найбільш тонких відтінків настрою, являє собою могутній засіб емоційності навчання. У контексті розгляду проблеми розвитку творчої уяви та фантазії важливим є те, що музика розвиває сприйнятливність і чутливість молодшого школяра до краси навколишнього. Звучанням, своєю динамічністю музика

забезпечує слухачеві свободу фантазувати, уявляти та втілювати свої творчі ідеї у художньому творі [32].

Таблиця 2.8

Взаємодія музики та образотворчого мистецтва у розвитку творчої уваги та фантазії молодших школярів

Характеристика музичного твору	Відтворення характеристики музичного твору в образотворчому мистецтві
Висота звучання	Тональне визначення кольору, виражається у тому, що звуки високого звучання прирівнюються до світлих відтінків, низького звучання – до темних кольорів.
Тривалість звуку	Розмір кольорової плями
Темброві відтінки звуку	Тепло-холодна характеристика кольору
Сила звуку	Колір подається приглушено або яскраво.
Акорд звуків	Акорд кольору, співзвучне поєднання звуків і кольорів – консонанс, різке поєднання їх – дисонанс.
Яскравий голос	Численна кількість різних колірних відтінків – звуків.

Завдання інтеграції змісту мистецтв, як зазначає Л. Масол, полягає у:

- формуванні уявлення молодших школярів про специфіку мови мистецтв;
- розвитку художнього сприймання-мислення молодших школярів на основі порівняння елементів естетичної інформації;
- розкритті творчого потенціалу учнів початкової школи;
- розвитку емоційної сфери учнів початкової школи;
- накопиченні естетичних (музичних, художніх та ін.) вражень від

спілкування з мистецтвом;

- вихованні здібностей цілісного охоплення образів мистецтва;
- пізнанні учнями початкової школи світу через власну творчу діяльність;
- формуванні пізнавального інтересу молодших школярів до творчої діяльності, мистецтва взагалі [54].

Наступною умовою розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів є забезпечення різноманітності способів реалізації художнього образу в зображувальній діяльності, тобто самовираження дитини в образотворчому мистецтві. Будь-яка зображувальна діяльність є самовираженням дитини, основою якого є постійне нагромадження необхідних знань, набуття практичних умінь та навичок. Метою творчої діяльності засобами образотворчого мистецтва молодших школярів є створення художнього образу, що відбувається через вибір виражальних засобів. Оскільки у переважній більшості діти початкової школи люблять малювати, малюнок дає їм змогу краще пізнати себе. Кожний малюнок є відображенням внутрішнього світу дитини, отже потреба у творчому самовираженні є особливою й обов'язковою характеристикою особистості, яка прагне відобразити свої почуття у взаємодії художнього образу із символами, лініями, кольором тощо.

Для самореалізації дитини в образотворчому мистецтві необхідно залучати її до активних спостережень за предметами та явищами оточуючої дійсності, оформлення побаченого через художні засоби, обговорення художньо-творчих робіт молодших школярів та мистецьких зразків із метою формування в них навичок оцінних суджень з приводу побаченого, розвитку естетичних почуттів, виховання художнього смаку.

З перших уроків учитель формує у молодших школярів основи знань, навчальних умінь і навичок, використовуючи при цьому великий арсенал дидактичних методів, у тому числі – й репродуктивних. Однак, важливе завдання вчителя у початковій школі полягає не тільки у максимально

можливого надання учням інформативного матеріалу, а й у формуванні вмінь самостійного здобування знань, самостійного пізнання навколишньої дійсності, накопичення досвіду самостійної творчої діяльності. У перебігу цього процесу молодші школярі оволодівають знаннями, та здатністю здійснювати надалі самостійно пошуковий процес.

Отже, інформаційність навчального матеріалу має забезпечити використання вражаючих фактів, цікавої інформації, яскравих прикладів, відомостей про нестандартні явища, що сприяють задоволенню природної допитливості молодших школярів [40]. Без образотворчої грамоти, без умінь використовувати засоби образотворчого мистецтва процес творення унеможлиблюється. Оволодіння основами художньо-образної мови і виражальними можливостями образотворчого мистецтва та різних видів художніх технік дає можливість молодшому школяреві виразити своє бачення світу, ставлення до всього, що в ньому відбувається. За таких умов виникає потреба у творчості, на початковому етапі якої формуються уміння зображення на основі правил, законів, прийомів і методів організації твору – композиції. Таким чином, композиційна діяльність молодшого школяра складає міцний фундамент для реалізації й розвитку його творчого потенціалу.

У реалізації художнього образу молодші школярі в якості зображувального прийому використовують колір: червоний колір частіше за все використовується для зображення радості й гніву, синій – смутку, чорний – страху, сірий – смутку і страху. Однак експериментально змішуючи фарби, учні початкових класів одержують різноманітні колірні сполучення і подальше їх свідоме використання стає основою для реалізації художнього образу засобами кольору.

Велике значення для самовираження молодшого школяра в малюнках мають художні матеріали: кольорове чорнило, крейда, вугілля, олівці, фарби, фломастери, туш тощо. Малюнки виконуються на папері, картоні, пластику, дереві та інших матеріалах. Великого значення набувають

нетрадиційні техніки малювання, а саме:

- малювання відтисканням природних матеріалів;
- малювання сіллю;
- малювання пальчиками;
- малювання мильними бульбашками тощо.

Зазначеними вище засобами вчитель заохочує особистісне відтворення учнями зображуваного об'єкта, що відповідає їхнім уподобанням та сприяє кращому самовираженню. У перебігу цього процесу послідовність дій педагога така:

- 1) зацікавити дитину, стимулювати бажання творити;
- 2) навчити техніки, яка необхідна для реалізації творчого задуму;
- 3) дати простір творчій діяльності дитини для отримання результату.

Дитяча творчість розвивається на основі проникнення у зміст і характер різноманітних видів народної творчості. Тому наступною умовою творчого розвитку учнів початкової школи є використання міжпредметних зв'язків, елементів інтеграції змісту мистецьких дисциплін та елементів міжгалузевої інтеграції. Для створення певного художнього образу дитині необхідно мати конкретні знання з інших (не мистецьких) навчальних дисциплін. Зокрема, для створення фантастичних образів молодшим школярам потрібні знання сучасних досягнень науки і техніки; для створення художніх образів тварин і рослин необхідно володіти навчальним матеріалом із природознавства; для створення художнього образу історичної тематики, слід проаналізувати певну історичну епоху, факти чи конкретні дані; під час створення ілюстрації літературного твору, необхідно знати його зміст, персонажі та сюжетну лінію, аналізувати ситуації, описані у творі.

Отже, у початкових класах на уроках образотворчого мистецтва доцільно використовувати міжпредметні зв'язки, тобто включати до змісту уроків запитання і завдання із матеріалу інших навчальних предметів, що сприятиме глибшому сприйняттю й осмисленню

художнього образу, створенню емоційного відгуку, що є важливим компонентом творчої діяльності.

– Отже, інтеграція навчальних предметів у початковій школі покликана:

– розкрити багатогранність світу, окремі аспекти якого не можуть бути вичерпно розкритими засобами будь-якого одного виду мистецтва;

– посилити естетичний вплив художніх образів на особистість молодшого школяра, оскільки жодний окремо взятий вид мистецтва не може вирішити всю повноту завдань естетичного виховання дитини;

– розширити межі художньо-образних уявлень молодших школярів, оскільки об'єднаний мистецький вплив поглиблює розуміння й переживання творів мистецтва;

– забезпечити засвоєння системи ставлення молодшого школяра до навколишнього світу на основі розуміння підсистем: «людина-природа», «людина-людина», «людина-культура», «людина-мистецтво»;

– викликати прагнення молодших школярів до самовираження у практичній художній творчості.

Таким чином, основними чинниками, що сприяють ефективному розвитку дітей у межах оволодіння ними основами образотворчого мистецтва є такі:

– врахування індивідуальних особливостей молодших школярів;

– стимулювання емоційно-почуттєвої сфери учнів початкової школи;

– сприяння дієвості уяви і фантазії дітей;

– забезпечення різноманітності способів реалізації художнього образу в образотворчій діяльності (самовираження) молодших школярів;

– використання міжпредметних зв'язків та інтеграції змісту дисциплін художнього циклу та елементів міжгалузевої інтеграції.

Сукупність названих чинників є організаційно-педагогічними

умовами розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

Висновки до розділу 2

На основі виділених нами критеріїв (емоційного, мотиваційного, діяльнісного) здійснено констатуючий експеримент, на підставі якого визначено рівні розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва: низький середній і високий.

Низький рівень відображає слабку емоційність, байдужість учнів до об'єктів сприйняття, побоюванням демонструвати емоційний стан, пасивність у відтворенні художніх образів у висловленні своїх суджень з приводу побаченого. В образно-асоціативному мисленні домінує аналогія.

Середній рівень характеризується зацікавленістю деякими предметами і явищами довкілля, намаганням імітувати художні образи, стереотипним висловлюванням з приводу побаченого, стриманістю показу власного емоційного стану, уявно-фантазійними проявами у створенні художнього образу, володіння окремими художніми техніками.

Високий рівень розвитку творчої уяви та фантазії молодшого школяра характеризується такими особистісними якостями, як відчуття краси, почуття радощів, захоплення, милування і здатність на цій основі емоційно відгукуватися на різноманітні вияви естетичного у навколишньому світі, наявністю стійкого інтересу до образотворчої діяльності, потребою у самовираженні засобами образотворчого мистецтва.

Оскільки найбільша кількість учнів належить до низького і середнього рівня розвитку творчої уяви та фантазії, то можна стверджувати про низьку ефективність традиційних педагогічних умов навчання молодших школярів.

Ефективними педагогічними умовами творчого розвитку молодших школярів нами виділено сукупність таких чинників: врахування індивідуальних особливостей учнів; стимулювання емоційно-почуттєвої сфери молодших школярів; сприяння дієвості уяви і фантазії дітей;

забезпечення різноманітності способів реалізації художнього образу в образотворчій діяльності молодших школярів; використання міжпредметних зв'язків, інтеграції змісту художніх дисциплін та елементів міжгалузевої інтеграції.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Здійснене нами дослідження дозволило сформулювати такі висновки.

1. Відповідно першого завдання дослідження було проаналізовано теоретичні засади розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів в психолого-педагогічній літературі, з'ясовано сутність та специфіку розвитку творчої уяви й фантазії дітей молодшого шкільного віку.

Уява являє собою особливу форму психіки, що властива лише людині та пов'язана із її здатністю змінювати світ, перетворювати дійсність і творити нове. Науковці розглядають уяву як перетворення уявлень та формування на цій основі образів, реалізація яких призводить до створення нових матеріальних і духовних цінностей. Водночас уява розглядається також як процес створення у свідомості образів наявних об'єктів, але таких, що не зустрічалися в особистому досвіді людини.

Виокремлюють такі особливості уяви: вона являє собою бачення цілісного образу, компоненти якого змістовно поєднуються; характеризується самостійним створенням; є динамічним процесом, який щоразу будується наново та який поступово розгортається в часі та просторі. Визначено та схарактеризовано функції уяви (пізнавальну, прогностичну, регулятивну, контрольну-корегувальну, емоційну, моральну-психологічну, естетичну).

Зроблено висновок, що уява являє собою універсальну людську здатність до побудови нових цілісних образів оточуючої дійсності шляхом перероблення змісту сформованого практичного, чуттєвого, інтелектуального та емоційно-сміслового досвіду. Творчою уявою є різновид уяви, що характеризується спрямованістю на створення нових, оригінальних образів. Фантазія своєю чергою являє собою різновид творчої уяви. Але зазначене поняття може застосовуватися лише у тих випадках, коли мова йде про яскраву продуктивність цього процесу, що має саме творчий, а не

відтворювальний характер.

Розкрито особливості розвитку творчої уяви та фантазії в дітей молодшого шкільного віку. Характеризуючи особливості дітей молодшого шкільного віку, науковці акцентують увагу на наявності в них підвищеної пізнавальної активності, емоційно-психологічної чутливості, майже цілковиту відсутність жорстких стереотипів поведінки. Однак у молодших школярів ще недостатньо розвинута уява, оскільки вона розвивається поступово, із накопиченням психічного досвіду. Протягом навчання у початковій школі розвиток уяви відбувається у напрямі розширення кола предметів, що мають місце у творчій уяві та фантазії; вдосконалення механізмів відтворювальної уяви, самостійного застосування учнем початкової школи прийомів виразності; створення образів відповідно поставленої мети і певних вимог, за визначеним планом, контролювати ступінь відповідності отриманого результату поставленій меті.

Творча уява дитини формується в процесі ускладнення її діяльності, під впливом умов життя, навчання і виховання. Вона (уява) протягом періоду навчання дитини у початковій школі проходить становлення від мимовільної, пасивної, репродуктивної, до довільної, творчої.

2. Відповідно другого завдання дослідження було розкрито потенційні можливості уроків образотворчого мистецтва в контексті розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів

Розкрито функції образотворчого мистецтва як навчальної дисципліни в початковій школі (естетична, пізнавальна, творча, виховна, світоглядно-орієнтаційна). Зазначено, що заняття образотворчим мистецтвом являє собою особливу форму переживання дитини. Новизна пропонуваніх молодшим школярам мистецьких завдань потребує від них вияву фантазії, творчої уяви та інтуїції.

Відповідно Державного стандарту початкової освіти й освітніх програм для закладів загальної середньої освіти, мета навчання мистецтва у початковій школі передбачає формування культурних цінностей у

процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті; плекання пошани до національної і світової мистецької спадщини. Розкрито компетентності, що формуються у межах оволодіння молодшими школярами образотворчим мистецтвом (здатність оцінювати власну художньо-творчу діяльність; уміння визначати власні художні інтереси, досягнення і потреби; прагнення доцільно використовувати свій час для творення мистецтва; культурна компетентність).

Зміст ліній «Художньо-практична діяльність», «Сприймання та інтерпретація мистецтва», «Комунікація через мистецтво» спрямований на ознайомлення із загальними відомостями про мистецтво, зі специфікою образотворчого та інших видів мистецтва.

Метою занять з образотворчого мистецтва у початковій школі є розвиток у молодших школярів здібностей до продуктивної творчої діяльності, в основі якої лежить творча уява та фантазія школярів. Вітчизняні науковці розглядають образотворчу діяльність молодших школярів як складний процес, що впливає на формування особистісних якостей кожної дитини. Схарактеризовано засоби образотворчого мистецтва, якими є форма, колір, лінія, точка.

3. Відповідно третього завдання досліджено сучасний стан використання засобів образотворчого мистецтва для розвитку творчої уяви учнів початкової школи (на основі констатувального експерименту).

Дослідження охопило 44 учні перших-четвертих класів школи Зайцівської гімназії-філії Кислянського ліцею Зайцівської сільської ради Синельниківського району Дніпропетровської області. Упродовж 2022-2023 н.р. було проаналізовано понад 20 уроків з інтегрованої навчальної дисципліни «Мистецтво», що викладається у початковій школі.

Одержані у ході констатувального експерименту результати дали змогу зробити висновок: у більшості молодших школярів не сформовано основні навички образотворчої діяльності через відсутність чіткої методичної

послідовності виконання композицій, учні не знають основних методів використання засобів образотворчого мистецтва, прийомів і засобів вираження, або не вміють ними доречно скористатися.

Таким чином, за результатами констатуючого експерименту є підстави для визначення трьох рівнів творчого розвитку молодших школярів: низький, середній і високий. Низький рівень розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів відображає слабку емоційність, байдужість учнів до об'єктів сприйняття, боязка та невпевнена презентація емоційного стану, пасивність у відтворенні художніх образів та висловленні власних суджень з приводу побаченого. Участь таких дітей у пошуковій діяльності можлива лише за допомоги вчителя, малювання відбувається за аналогією.

Середній рівень розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів характеризується зацікавленістю деякими предметами і явищами оточуючої дійсності, намаганням імітувати художні образи, стереотипними висловлюваннями з приводу побаченого, стриманістю показу власного емоційного стану. У таких дітей за умови часткової стимуляції вчителя спостерігається уявно-фантазійні прояви, коли діти у своїх малюнках частково правильно відтворюють конструктивні особливості форми об'єкта.

Високий рівень розвитку творчої уяви та фантазії характеризується наявністю відчуття краси, захоплення, милування, активним вираженням своїх почуттів, демонструванням емоційного стану. Таким учням притаманний стійкий інтерес до образотворчої діяльності, прагнення до створення нових образів дійсності.

Таким чином, внаслідок констатуючого експерименту можна зробити висновок, що учні з низьким і середнім рівнями творчого розвитку потребують цілеспрямованого педагогічного впливу на них з боку вчителя.

4. Відповідно четвертого завдання дослідження обґрунтовано організаційно-педагогічні умови розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва

Визначено, що організаційно-педагогічні умови являють собою

сукупність оптимальних для розв'язання основних завдань педагогічної проблеми чинників.

Визначено, що основними чинниками, що сприяють ефективному розвитку дітей у межах оволодіння ними основами образотворчого мистецтва є: врахування індивідуальних особливостей молодших школярів; стимулювання емоційно-почуттєвої сфери учнів початкової школи; сприяння дієвості уяви і фантазії дітей; забезпечення різноманітності способів реалізації художнього образу в образотворчій діяльності (самовираження) молодших школярів; використання міжпредметних зв'язків та інтеграції змісту дисциплін художнього циклу та елементів міжгалузевої інтеграції.

Сукупність названих чинників є організаційно-педагогічними умовами розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбом-посібник для 2 класу до підручника О.Калініченко, В. Сергієнко. Видавництво «Підручники і посібники», 2014. 62 с.
2. Анісімова Я. М. Нетрадиційні техніки малювання. URL : <https://dorobok.edu.vn.ua/article/view/2344>
3. Атаманчук Н. М. Психолого-педагогічні аспекти розвитку творчості в дітей. *Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи*: збірник наукових матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. (17 травня 2017 р., м. Полтава). Полтава: Видавець Шевченко Р. В., 2017. С. 3-6.
4. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2013. №4. С. 42-49
5. Біла І. М. Модель та шкала розвитку базових характеристик здібностей дитини. *Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи*: збірник наукових матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. (17 травня 2017р., Полтава). Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2017. С. 19-23.
6. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. 200 с.
7. Ваганова Н.А. Сприймання як творчий перцептивний процес у пізнавальній діяльності дітей. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. К.: Видавництво «Фенікс», 2015. Т. XII. Випуск 21. С. 77-87.
8. Віннічук І. П. Накопичення естетичних вражень – як фактор розвитку творчої уяви молодших школярів. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. №2 (16). С. 14-20.
9. Віннічук І. П. Особливості розвитку творчої уяви молодших школярів у сучасних умовах. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць*

- Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. За ред. В. О. Моляко. К.: Вид-во «Фенікс», 2015. Т. XXI. Випуск 21. С.87-95.*
10. Вовнянко Т. Розвиток творчих здібностей. *Психолог.* 2015. №9-10 (561-562). С. 27-30.
 11. Воронюк І. В. Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2003. 22 с.
 12. Гич Г. М. Учні нової української школи як носії «нової грамотності» і суб'єкти освітнього процесу. *Мистецтво та освіта.* № 1 (91). Київ.: Педагогічна думка, 2019. С. 12–14
 13. Голюк О. А., Пахальчук Н. О. Характеристика типів розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку. *Наука и инновации в современном мире: образование, воспитание, физическое воспитание и спорт. В 2 книгах. К. 1: монография / авт. кол.: Безрукова Н. П., Львович И. Я., Преображенский А. П. и др.* Одесса : КУПРИЕНКО СВ, 2017. С. 67-91.
 14. Грузинська І. М. Психологічні умови розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 21 с.
 15. Денисюк А. С. Уява і творчість молодших школярів : навч.-метод. посіб. для студ. психол. та пед. фак. / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. 145 с.
 16. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>
 17. Іванова В. В. Динаміка розвитку творчого мислення у перехідний період: від дошкільного до молодшого шкільного віку. *Генеza буття особистості: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конференції.* Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. С. 75-76.
 18. Іванова В. В. Психологічні особливості розвитку творчих здібностей

- молодших школярів у позанавчальній діяльності. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Психологія обдарованості. 2019. Вип. 16. Том. VI. С. 63-74.
19. Іванова В. В. Умови розвитку творчих здібностей у перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Екологічна психологія. 2019. Том. VII. Вип. 47. С. 153-165.
20. Калініченко О. В., Аристова Л. С. Мистецтво : підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 128 с
21. Калініченко О. В., Аристова Л. С. Мистецтво : підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта». 2018. 112 с.
22. Ковальов О. Є. Методика викладання декоративного мистецтва у початковій школі. Суми: ВВП "Мрія - Г ЛТД, 2017.
23. Колотило О. Вправи для розвитку асоціативності художньообразного мислення молодших школярів. *Мистецтво та освіта*. 2012. №4. С. 43-46.
24. Комаровська О. А. Мистецькі досягнення учнів: що і як оцінюємо. *Мистецтво та освіта*. 2018. № 4 (90). С. 6-11
25. Кузнецов М. А., Заїка Є.В. Психологія уяви. Харків: ХНПУ, 2013. 151 с.
26. Кузьменко В. У. Естетична обдарованість дошкільника: теоретичні засади діагностичної роботи. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. №8-9 (15-16). С. 114-115
27. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2013. 590 с.
28. Максименко С. Д., Меєрович М. Й., Шрагіна Л. І. Системне мислення: формування і розвиток. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 251 с.

29. Матвієнко О.В. Актуальні проблеми навчання та виховання учнів молодшого шкільного віку. Івано-Франківськ: НАІР, 2016. 216 с.
30. Масол Л. М. Навчально-методичний посібник «Нова українська школа : методика навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» у 1–2 класах на засадах компетентнісного підходу.» URL: https://www.geneza.ua/sites/default/files/product-images/Metodyky/Masol_Mystetstvo_Metodyka.pdf
31. Медведєва Н.В. Трансформація задуму в процесі образотворчої діяльності молодших школярів: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. К., 2019. 200 с.
32. Мистецтво: особливості викладання в початковій школі : навчально-методичний посібник / автор-уклад. В. П. Мартинова. Харків : Друкарня Мадрид, 2019. 111 с.
33. Мистецтво: підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, О. М. Колотило. Київ : Генеза, 2018. 144 с
34. Митник О. Я. Технологія розвитку мислення і мовлення молодшого школяра. *Technologies of intellect development: електронний журнал лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. 2019. Том 3, №3. С. 58–77
35. Михайлова Л. М. Виховуємо красою : методичний посібник для заст. директорів шкіл, вчителів різних спеціальностей, класних керівників, студентів педагогічних навчальних закладів. Запоріжжя: Акцент ІнвестТрейд, 2014. 268 с.
36. Моторна О. С. Руйнуємо стереотипи навчання мистецтва. *Мистецтво та освіта*. № 2 (92) 2019. С. 6–11.
37. Ніколенко Л. Нова українська школа: інтеграційний підхід у початковій загальній освіті. *Методист*. 2018. № 2. С. 72–74.
38. Нова українська школа: веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/news/intelekt-ukrayiny-rostok-ta-inshi-avtorski-programumayut-projty-ekspertyzu-shhob-navchaty-pershachkiv-nush/>

39. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / за ред. М. Грищенка. Київ, 2016. 40 с. URL: <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/20195>
40. Нова українська школа : poradnik vohovatelyu hrupy prodovzhenogo dnia u zakladaх загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник / за ред. Г. І. Дмитрів, Г. Д. Стрільчик. Львів : Світ, 2019. 224 с.
41. Нова українська школа : poradnik dla vchytelya / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.
42. Нова українська школа: poradnik dla vchytelya / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
43. Олєфіренко Т. О., Цветкова Г. Г. Концептуальні засади розвитку stem-освіти в Україні. *Вища освіта України: теоретичний та науковометодичний часопис*. 2020. № 1 (76). С. 61-67.
44. Паньків Л. І. Педагогічні принципи організації мистецької діяльності учнів в умовах позашкільної освіти. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент: збірник наукових праць / Арт академія сучасного мистецтва ім. С. Далі, Інститут ПТО НАПН України ; редкол. В. Ф. Орлов (голова)*. Київ : Вид-во «ТОНАР», 2019. Вип. 14. (Серія : Педагогічні науки). С. 130-142.
45. Позняк Т. М. Розвиток творчих здібностей дитини. *Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України*. 2015. 2(87) С. 66-73.
46. Половіна О. А. Педагогічний супровід образотворчої діяльності дітей: розширюємо можливості, збагачуємо досвід. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. №9. С. 45-50.
47. Помиткін Е. О. Створення сприятливої емоційної атмосфери на уроці як чинник успішної професійної взаємодії учителя з учнем. *Психологічні та педагогічні проблеми педагогічної дії: зб. наук. пр.* / за наук. ред. В. В. Рибалки, Е. О. Помиткіна. Харків : НТУ «ХП», 2012. С. 318-328.
48. Початкова освіта: методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів

- загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті / уклад.: О. М. Топузов, А. В. Лотоцька, О. В. Онопрієнко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019.
49. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87). URL : <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>
50. Про освіту : Закон України від 5 лист. 2020 р. № 978-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
51. Просіна О. Інтеграція в НУШ. Інтегрований підхід в освітньому процесі. Методист. 2018. № 2. С. 68–71.
52. Савчин М. М., Гірний О. І. Творчість як педагогічна проблема: тренінг творчості. *Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України*. 2013. 3(80). С. 43-51.
53. Семенов О.С. Теоретико-методичні засади формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі: дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.08; АПН України, Інститут проблем виховання. Київ. 2017
54. Тітов І. Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів: навч.-метод. посіб. для шкільних психологів та вчителів / за ред Г. О. Балла. Полтава: Астрей, 2016. 112 с.
55. Тітов І. Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонента становлення їхньої суб'єктності : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2017. 20 с.
56. Ткач Л. П. Ігри та вправи на розвиток: уваги, пам'яті, мислення, мовлення, уяви і фантазії молодших школярів. Кам'янець-Подільський, 2015. 48 с.

57. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua> › програму-1–4-klas › nush
58. Типові освітні програми. URL: <https://mon.gov.ua>
59. Хобко С. Творче мислення. Заняття з елементами тренінгу. *Психолог*. 2018. №13-14 (637-638). С. 70-75.
60. Чжао Юйсян. Актуальні проблеми формування творчих здібностей особистості засобами образотворчого мистецтва. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Чернігів : ЧНПУ, 2018. Вип. 151. В 2-х томах. Том 2. С. 131-135.
61. Чжао Юйсян. Досвід організації навчання молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва в Україні та за кордоном. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Видавничий дім «Гельветика», Херсон. 2021. Вип.31. С. 75-79.
62. Чжао Юйсян. Методика залучення молодших школярів до сприймання та оцінювання мистецьких творів. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні* (м. Львів. 23-24 серпня 2019 року). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2019. Ч.2. С. 153-156.
63. Чорна О. М. Психолого-педагогічні умови розвитку фантазії молодших школярів у навчальній діяльності. *Наукові записки: зб. матеріалів наук.-практ. конф. викладачів і студентів Ін-ту педагогіки і психології. Серія «Психологія». Випуск 7*. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2016. С. 69-71.
64. Чорна О. М. Інноваційні технології розвитку фантазії молодших школярів у навчальній діяльності. *Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування: зб. тез наукових робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф.* Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. С. 109-112.
65. Чорна О. М. Особливості використання молодшими школярами прийомів створення образів фантазії. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України /*

- За ред. С. Д.Максименка. Т. XIII, Ч. 2. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, 2011. С. 436-447.*
66. Чорна О. М. Проблема розвитку фантазії у молодших школярів *Психологічні науки: проблеми та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. С. 52-57.*
67. Швалб Ю. М. Функції уяви у просторі життя особистості. *Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія. : Психологічні науки. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 330-334.*
68. Шевцова Г. Г. Молодший шкільний вік: традиції та інновації в дослідженнях. *Педагогічні науки: Зб. наук. праць. Вип. LXVIII. м. Херсон, ХДУ, 2015. – С. 134 – 138.*
69. Шрагіна Л. Управління творчою уявою. *Психолог. 2012. Квітень 7 (487). С. 8-10.*
70. Шрагіна Л. І. Психологія вербальної уяви: функціонально-системний підхід: монографія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 284 с.
71. Шрагіна Л. І. Теоретико-методологічні засади дослідження вербальної уяви особистості: автореф. дис докт. психол. наук: 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2017. 42 с.
72. Шульга Л. М. Ігрова технологія як засіб розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання. *Освіта та розвиток обдарованої особистості. (Серії: «Педагогіка» та «Психологія»). 2015 Вип.11(42). С. 25-27.*

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект уроку образотворчого мистецтва, спрямованого на розвиток творчої уяви та фантазії молодших школярів

Тема: «Політ у відкритий космос». Робота в групах.

Мета: Навчити молодших школярів працювати з акриловою фарбою; закріпити вміння працювати з технікою «набризк»; розвивати композиційне почуття, здатність працювати в групах у вільній художній манері.

Тип уроку: інтегрований урок.

Техніка: гуаш, техніка «набризк».

Обладнання: репродукції картин, плакати про космос, моделі космічних кораблів, пересувна виставка з роботами учнів, виконаними на попередніх уроках, аудіозапис музики, папір формату А-3 на кожную групу учнів, заготовки скафандрів на кожного учня, блискітки, фольга, склянки з водою, гуаш або акрилова фарба, палітра, зубна щітка, гребінець, ножиці, кольоровий папір, клей, фото обличчя кожного учня мінімального розміру 2х2 см.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми уроку

III. Мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя.

Добрий день, діти!

Сьогодні я пропоную вам відправитися у космічну подорож, важку й небезпечну. Космос продовжує вабити нас своєю загадковістю, нерозкритими таємницями. Фантасти, письменники, художники – усі по своєму зображують його.

(Учитель демонструє репродукції картин і плакати про космос, серед них і репродукції картин художника-космонавта О. Леонова «Над чорним морем», «У відкритому космосі», «В ілюмінаторі Земля»).

Запитання до класу.

Як ви гадаєте, на якому кораблі ми помандруємо в комічний простір?

(Учитель демонструє моделі космічних кораблів).

Мета нашої експедиції – привезти на Землю знімки з космосу, зроблені

через ілюмінатор, ваші творчі живописні роботи.

(Учитель за допомогою фонограми імітує ревіння моторів космічного корабля, і учні уявно готуються до космічної подорожі. Тихо звучить аудіо запис «Польоту на Венеру» у виконанні ансамблю «Бонні-М».)

Придивіться уважно до космічного корабля і назвіть геометричні фігури, з яких складається його корпус.

(Робота відбувається за інтерактивним методом навчання «карусель»).

IV. Практична робота

Робота в групах.

Кожна група має створити спільну композицію за темою уроку. У межах групи учні мають поділити між собою завдання:

- хтось малює фон композиції – космос;
- хтось відповідає за створення ракет;
- хтось складає презентацію до композиції (історія про те, що космонавти відкрити для себе під час польоту у відкритий космос);
- хтось відповідає за порядок і чистоту за робочим столом групи.

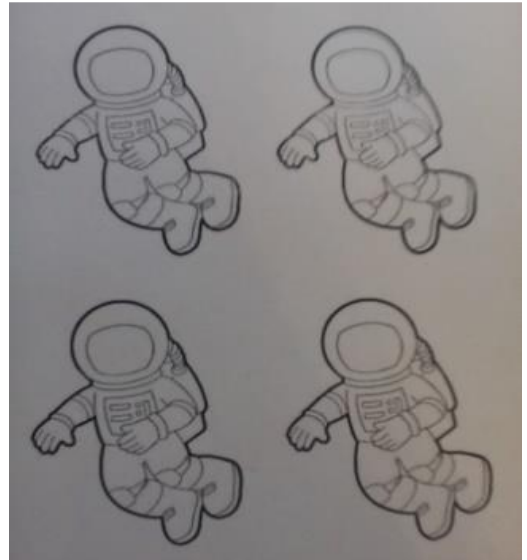
Під час роботи учні мають у вільному доступі наступні матеріали: папір формату А-3 на кожную групу, кольоровий папір, гуаш, пензлики різних розмірів, заготовки скафандрів, фольгу, блисківки.

Заготовки скафандрів мають бути на кожного учня, адже практично всі діти бажають політати в космосі, хоча б у власному уявному проєкті.

Виконуючи роботу, молодші школярі мають проявити власну фантазію і сюжет композиції «Політ у відкритий космос».

Вчитель показує дітям, яким методом можна зробити фон космічного простору: наносить декілька шарів різної фарби для того, щоб створити ефект космічної загадковості. Потім нагадує як працювати у техніці «набризк».

Учням дозволяється малювати планети, зірки, комети, різні космічні, навіть фантастичні об'єкти. Вчитель у жодному разі не повинен обмежувати творчу фантазію учнів.

Зразки фону космічного простору

Наприкінці роботи учні вклеюють власні фото у заготовки скафандрів і презентують роботу групи.

V. Підсумок уроку

Інтерактивна вправа «Мікрофон»

- Що значить для кожного з нас космос?

- Чи здійснились ваші очікування від створеної роботи в групі?
- Чим сподобався урок?
- Чого ви навчилися сьогодні?

Роботи учнів вивішуються у коридорі біля класу, щоб поділитися власними відкриттями з іншими учнями школи.

Домашнє завдання.

Самостійно створити композицію на тему «Моя фантастична подорож у космос».

Додаток Б

Ігри та вправи до уроків образотворчого мистецтва для розвитку творчої уяви та фантазії молодших школярів

Гра «Палітра осені»

Матеріал: картки – завдання із вказівкою, які кольори треба змішати, щоб одержати третій, і навпаки: є колір, потрібно визначити, які два кольори змішали, щоб одержати даний колір.

Кожний учень одержує картку – завдання, на якій він повинен виконати завдання:

1. Два прямокутники розфарбовані, наприклад, один жовтим, інший – коричневим кольором, між ними поставлений знак «+», а третій прямокутник залишається незафарбованим.

Учні змішують на палітрі два вказаних кольори, одержують третій і розфарбовують ним прямокутник;

2. Прямокутник розфарбований кольором початку осені, наприклад зеленувато – жовтим, поряд з ним – два прямокутники, з'єднанні знаком «+».

Примітка: Щоб зацікавити дітей. Можна створити ігрову ситуацію: дощем зміло кольори з деяких осінніх листочків (замість прямокутників роздати зображення листків), пропонується учням поновити їх колір.

Гра «Художник – чарівник».

Матеріал: два аркуші паперу (один простий, інший – змочений водою, вода, фарби, пензлик, склянка з водою).

Спочатку учитель вводить дітей в ігрову ситуацію:

- Ми всі художники – чарівники, творимо на папері чудеса. Зараз я вам покажу, як це робиться. У мене два аркуші паперу: один – звичайний папір, а інший – змочений чарівною водою. У вас на партах у склянках стоїть чарівна вода.

Я беру папір, змочений чарівною водою (папір має бути ледь вологим), пензликом маюю три пелюстки малиновою фарбою (кольори будуть розпливчастими), потім – три пелюстки фіолетовою фарбою. Бачите, як кольори впливають один на другий. Ось і вийшли чарівні квіти.

- Тепер давайте зробимо папір чарівним. Візьміть пензлик і опустіть у воду та змочіть ним папір. Покладемо пензлик, держіть руки над папером, закрийте очі і повільно рухайте і промовляйте: «Раз, два, три, папір чарівний. Дивись!». Так треба сказати 2-3 рази.

Учні повторюють чарівні слова, а папір тим часом підсихає.

- Тепер ми можемо створювати чарівні квіти. Візьмемо тоненький пензлик, вмочимо у жовту фарбу, намалюємо три пелюстки жовтою фарбою, потім – три пелюстки червоною фарбою, потім малюємо зелень.

В кінці уроку підводиться підсумок роботи. Діти дивляться, у кого

вийшли незвичайні квіти на папері.

Підсумок гри підбивається як індивідуально, так і колективно – по рядах.

Гра «Домалюй предмет».

Матеріал: аркуш паперу, прості і кольорові олівці.

Роздаються аркуші, на кожному з яких намальовано коло діаметром 4 сантиметри. Діти на уроці працюють простими і кольоровими олівцями.

Вчитель сповіщає дітям, що до них на урок завітав гість. Це – Барвінок. Він пропонує цікаву гру.

Гра «В музеї осені»

Матеріал: 5 – 6 репродукцій осінніх пейзажів, набори цифр (за кількістю репродукцій) для кожного учня.

Учитель повідомляє, що вранці від Осені надійшов лист: «Дорогі діти! Сьогодні я хочу запросити вас у свій осінній музей. На картинах я зображена різною: веселою і сумною, сонячною і похмурою, золотою і з листками, що облетіли. Але є в музеї картина, яку я дуже люблю. Спробуйте знайти її за моїм словесним описом».

За командою учні піднімають картки з цифрою, що відповідає порядковому номеру репродукції картини, до якої було дано словесний опис.

Лото «Чи знаєш ти дерево?».

Гра проводиться на початку уроку перед малюванням осіннього дерева з пам'яті і за уявою.

Дидактичний матеріал: набір карток з зображеннями або фотографіями різноманітних дерев (береза, дуб, ялина, сосна, липа, осика, клен, горобина, модрина) на кожного учня; набір фішок, карточки з загадками про дерева.

Гра пройде більш ефективно, якщо перед її проведенням організувати екскурсію до лісу чи парку, під час якої учні спостерігатимуть за цими деревами у природі.

Зміст. Перед грою учні отримують набір карток з чотирма або шістьма зображеннями дерев. Учитель попереджає, що виграють найбільш уважні і спостережливі.

Правила. Учні мовчки відгадують загадки, закриваючи зображення-відгадки фішками. Той учасник гри, у якого всі зображення будуть закриті, піднімає руку. Виграє той, хто правильно впізнав усі дерева.

Пробний хід. Учитель демонструє одну з карток (бажано збільшений варіант, щоб було добре видно всім учням) і загадує одну з загадок, учні повідомляють відгадку і показують на картці зображення дерева, про яке була загадка. Учитель загадує іще одну загадку про дерево, зображення якого немає на картках. Учні відповідають, про яке дерево була загадка, і додають, що цього дерева немає на картках.

Примітка. Якщо картки лото не вдасться виготовити одразу, то можна

використати просто зображення дерев. Учитель читає загадку, і на лічбу «один, два, три» учні мають підняти карточку-відгадку. Учасник гри, що підняв не ту картку, кладе її назад до набору, а ті, хто відгадав правильно, відкладає свою картку окремо. Виграє той, у кого в наборі не залишиться жодної картки.

Вправа «Чарівні фарби».

Дидактичний матеріал: набір з трьох карток на кожного учня з зображенням трьох повітряних кульок, дві з яких зафарбовані в основні кольори, а третя залишається незабарвленою. На першій картці дві кульки зафарбовані у червоний і жовтий кольори, на другій - у жовтий і синій, на третій - у червоний і синій; набір фільтрів основних кольорів (на кожного учня або один на парту).

Зміст. Після розповіді про чарівний світ барв учнів слід запитати про те, які кольори найголовніші. Якщо дітям відповісти важко, учитель сам називає три основні кольори. Потім учні отримують пакети з трьома картками-завданнями і набором кольорових фільтрів. Спочатку оптичним шляхом за допомогою кольорових фільтрів основних кольорів, а потім змішуючи фарби на палітрі, учні встановлюють, що при змішуванні жовтого і червоного кольорів виходить жовтогарячий, при змішуванні синього і жовтого зелений, червоного і синього – фіолетовий. При цьому учні виконують самостійно такий дослід: накладають один на одного два фільтри, наприклад, жовтий і синій, і бачать, що вийшов зелений колір. Потім змішують ці два кольори на палітрі і переконуються у правильності визначення складеного кольору. Отриманим складеним кольором учні зафарбовують третю кульку на карточці-завданні.

Аналогічна робота проводиться з рештою фільтрів і двома карточками-завданнями.

Веселкова лічилка

В лузі дощик із квіток
кольоровий сплів вінок.

У долину, аж до річки,
простяглись барвисті стрічки.

Ось червона, перша стрічка, –
колір стиглої суниці.

Друга – наче мандаринки,
що оранжеві в них спинки.

Третя – жовта, наче сонце
зазирає у віконце.

А четверта – то зелена,
як листок берізки, клена.

П'ять – блакитна, барвінкова,
наче квіточка святкова.

Шоста – синя, як ті сливи,

що дощі вмивали й зливи.

Сьома – вкрили ліс та балки
фіолетові фіалки.

Із семи стрічок веселих

утворилася веселка,

і щоб знати кольори,

ти лічилку повтори.

Творче завдання: намалювати ілюстрацію до лічилки.